

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра соціології

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної роботи

на тему:

**«ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ В
УКРАЇНІ»**

Виконала: студентка 4 курсу, групи СПМ-44
першого (бакалаврського) рівня освіти
спеціальності 054 Соціологія

Ткачова А. Р.

Керівник: Кутирьова В. І., кандидатка
соціологічних наук, доцентка, доцентка
закладу вищої освіти кафедри соціології.

Рецензент: Садрицька С.В.

Харків – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Соціологічний факультет

Кафедра соціології

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) перший
(бакалаврський)

Спеціальність 054 -

Соціологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувачки
кафедри соціології

_____ Людмила
СОКУРЯНСЬКА
підпис

17 березня 2025 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ**

Ткачова Анастасія Романівна

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи «Чинники девіантної поведінки молоді в умовах війни в Україні»

керівник роботи Кутирьова В. І., кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка закладу вищої освіти кафедра соціології,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від 14.04.2025 № 1006-5/947

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Перелік питань, які потрібно розробити

1. Проаналізувати основні теоретичні підходи до вивчення девіантної поведінки молоді;
2. Визначити основні форми девіантної поведінки молоді;
3. Охарактеризувати соціальні, психологічні та економічні чинники, що сприяють зростанню девіантності серед молоді під час війни;
4. Проаналізувати наявні емпіричні дослідження та провести власне з теми девіантної поведінки молоді під час війни;
5. Сформулювати рекомендації щодо подолання девіантної поведінки молоді під час війни.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Визначення теми, мети та об'єкта дослідження
2	Обґрунтування теоретико-методологічної бази роботи
3	Аналіз наукових джерел і написання теоретичних розділів
4	Розробка інструментарію та проведення онлайн-опитування

5	Аналіз емпіричних результатів та їх опис у другому розділі
6	Написання висновків та доопрацювання роботи з науковим керівником
7	Підготовка до захисту: презентація та доповідь

5. Дата видачі завдання 18 травня 2025 року.

Студент

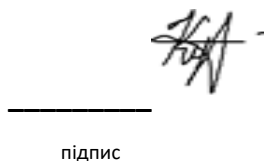

підпис

Анастасія Ткачова

ім'я, прізвище

Керівник роботи

підпис

Віра Кутир'ова

ім'я, прізвище

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ДЕВІАНТНУ ПОВЕДІНКУ МОЛОДІ	8
1.1. Девіантна поведінка як наукове поняття та соціальний феномен	8
1.2. Соціальні, психологічні та економічні чинники девіантної поведінки молоді в умовах війни	24
1.3. Сучасні форми прояву девіантної поведінки молоді під час війни	30
Висновки до розділу 1	36
РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ	38
2.1. Можливості та обмеження емпіричних соціологічних досліджень впливу війни на девіантну поведінку молоді	38
2.2. Соціологічний аналіз впливу війни на формування окремих типів девіантної поведінки в молоді	42
2.3. Освітні та виховні практики як чинники подолання схильності до девіантної поведінки молоді в Україні	50
Висновки до розділу 2	57
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціальне роз'яснення девіантної поведінки та визначення правових аспектів цього феномену нині стає все більш відмітною ознакою нашого часу. Адже для сучасного соціального середовища властива втрата духовності та розповсюдження правового нігілізму, що стає звичним суспільним явищем та безпосередньо проявляється у девіантній поведінці, що суперечить загальноприйнятим стандартам та нормам права й характеризується проявами злочинності, корупції, переважанням індивідуалізму, нехтуванням суспільними інтересами, цинічністю та байдужістю. Враховуючи низку кризових явищ, що зумовлені війною та економічними труднощами, погіршенням культурної та морально-духовної життєдіяльності, а також внаслідок військових дій – зростанням рівня соціальних конфліктів та збільшенням прояву девіацій, зрештою становить загрозу як національній так і особистій безпеці кожного громадянина. Прояви девіантної поведінки є соціальною патологією, а її варіації мають асоціальні та деструктивні форми і наслідки. Отож, важливо вміти їх виявляти та проводити планомірну, системну роботу щодо запобігання прояву девіантної поведінки у молодого покоління.

З моменту 24 лютого 2022 року, коли війська російської федерації здійснили повномасштабне вторгнення на територію України стався новий відлік трагічним реаліям українського суспільства. Війна зумовила нові соціальні ризики в Україні, котрі відображаються в усіх сферах життєдіяльності та впливають на молоде покоління. Порушення звичної стабільності життя, втрати серед близьких та знайомих людей, втрата роботи чи житла у зв'язку із війною, постійні негативні новини, підвищення соціальних загроз, погіршення економічної ситуації в країні – всі ці та інші ознаки негативно відображаються на психологічному стані особистості, її соціальній адаптивності та фізичному здоров'ї. Однією із найбільш вразливих категорій населення до таких непередбачуваних, складних та трагічних ситуацій є молодь, яка досить чутлива до негативних впливів та ситуацій. Молодь потребує максимального фокусування уваги, оскільки перебуває на етапі здобуття освіти, визначення

напрямую професійної реалізації на ринку праці, особистісної самореалізації тощо. Через розгортання повномасштабної війни, молоді люди радикально змінили або обмежили свою буденну діяльність, а значна частина з них перемістилася в межах країни або ж і за межі, інші ж зайнялися волонтерською діяльністю або вступили до Збройних Сил України. Водночас, є такі, що не змогли адаптуватись у нових реаліях та перебувають у кризовому психологічному стані. У молодих людей виникає відчуття дискомфорту, внаслідок чого знижується соціальна активність, підвищується рівень тривожності, з'являється почуття невизначеності, а іноді агресії та негативного ставлення до оточуючих. Війна в Україні призвела до потужних соціальних змін, котрі особливо впливають на молодь. Постійні стреси, суттєві втрати, підвищення рівня економічної нестабільності та послаблення соціального контролю зумовили зростання традиційних форм девіантної поведінки: правопорушення, алкоголізм, наркоманія, агресія тощо. Здійснення соціального аналізу впливу війни на девіантну поведінку молоді в Україні має соціально-психологічний характер та потребує комплексної соціально-педагогічної роботи із залученням різних ресурсів, що сприяють підвищенню рівня соціальної адаптації молоді у новий суспільний простір, до інших умов та загалом полегшують їх перебування у сучасних українських реаліях. Водночас, на сучасному етапі, з'явилися нові форми девіанції: соціальна ізоляція, кіберзлочинність, радикалізація молоді тощо. Ці форми поведінки є маловивченими та потребують більш ретельного дослідження, оскільки важливо визначити як війна змінює поведінкові моделі молоді та які фактори найбільше впливають на їхню девіантність. Адже молоде покоління є однією із найбільш вразливих верств населення та перебувають у процесі встановлення власної ідентичності. Руїнування соціального порядку, умови невизначеності та психологічне навантаження можуть стати причиною поведінкових відхилень. Дослідження окреслених напрямів допоможе визначити причини поведінкових відхилень та розробити ефективні шляхи мінімізації негативних наслідків. Тому питання впливу війни на девіантну поведінку молоді набуває особливої

актуальності та потребує детального наукового обґрунтування, пошуку нових технологій соціальної роботи, що якісно підвищить загальний рівень ефективності соціологічних досліджень в суспільстві.

Ступінь розробки теми. Дослідження впливу війни на девіантну поведінку молоді в Україні висвітлювали у своїх працях різні науковці.

Особливості прояву девіантної поведінки з соціологічного ракурсу досліджували: Гірняк А., Гірняк Г. [16], Кікалішвілі М. [27], Корж К. [35], Куниця Т. [37], Левін О. [39] та інші.

Соціальні аспекти впливу війни на девіантну поведінку серед молоді досліджували: Адамська З. [1], Андрусишин Р. [2; 3], Білецька А. [6], Бут В. [9], Бутиліна О. [10], Гарасимів Т. [14], Герасіна Л. [15], Жванія Т. [23], Іваницька О. [25], Кікалішвілі М [28; 29; 30; 27] та інші. Вплив війни на молодь України розглядали Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю.[13], Пеца Д., Росоха Я. [48] та інші.

Мета дослідження – виявити основні соціальні ризики, які сприяють девіантній поведінці молоді під час війни та розробити рекомендації для їх подолання.

Відповідно до мети окреслено такі **завдання дослідження**:

- проаналізувати основні теоретичні підходи до вивчення девіантної поведінки молоді;
- визначити основні форми девіантної поведінки молоді;
- охарактеризувати соціальні, психологічні та економічні чинники, що сприяють зростанню девіантності серед молоді під час війни;
- проаналізувати наявні емпіричні дослідження та провести власне з теми девіантної поведінки молоді під час війни;
- сформулювати рекомендації щодо подолання девіантної поведінки молоді під час війни.

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка молоді.

Предмет дослідження – вплив чинників війни на прояви девіантної поведінки української молоді.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що війна зумовлює зниження рівня соціально-економічного життя населення, погіршення психоемоційного стану та сприяє підвищенню рівня прояву традиційних та нових форм девіантної поведінки: соціальної ізоляції, булінгу в умовах війни, кіберзлочинності, радикалізації молоді, романтизації насильства тощо.

Теоретичною базою роботи стали класичні теорії девації (теорія аномії Е. Дюркгейма та теорія напруги Р. Мертона) та концепція суспільства ризику У. Бека та теорія суспільних систем Н. Лумана.

Емпірична база дослідження базується на власному онлайн-анкетуванні, проведеному у травні 2025 року серед молоді Сумської області віком 14–25 років. Опитування здійснено за допомогою Google Forms і охоплювало питання, пов'язані з емоційним станом, поведінковими змінами та проявами девіантної поведінки в умовах війни. Для поглиблення аналізу використано результати досліджень Соціологічної групи «Рейтинг», Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Соціологічної асоціації України та Національної соціальної сервісної служби України.

Методи дослідження. У процесі виконання кваліфікаційної роботи було використано такі методи:

- теоретичні – аналіз наукових джерел з окресленої проблематики; узагальнення теоретичної інформації та порівняння наукових підходів до бачення досліджуваних питань;

- емпіричні – онлайн-анкетування та аналіз отриманих даних, вторинний аналіз кількісних досліджень з девіантної поведінки молоді під час війни.

Наукова новизна дослідження. Дослідження впливу війни на девіантну поведінку молоді є новим аспектом в соціологічних дослідженнях девації, оскільки вивчається в реальному часі та представляє аналіз прояву нових форм девації. Адже традиційні дослідження девації зосереджені на проявах злочинності, наркоманії, алкоголізмі, але якісно новим є дослідження проявів булінгу, кіберзлочинності, радикалізації молоді, романтизації насильства тощо.

Структура й обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. У роботі міститься 7 рисунків. Список літературних джерел нараховує 67 позицій. Загальний обсяг роботи складає 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ДЕВІАНТНУ ПОВЕДІНКУ МОЛОДІ

1.1. Девіантна поведінка як наукове поняття та соціальний феномен

У розширенні відтворення людського потенціалу провідна роль належить соціальній сфері, яка виступає рушійною силою в удосконаленні та розвитку потужностей суспільного виробництва, підвищенні якості життя, соціальній інтеграції та згуртованості. В українських реаліях є низка деструктивних соціальних факторів, що спричиняють виникнення певних ризиків: дефіцит робочих місць, зменшення демографічного потенціалу, низький соціально-економічний рівень життя населення, низький рівень соціального захисту, підвищення рівня навантаженості на різні соціальні фонди та низька якість медичних послуг [11].

Одним із важливих соціальних, психологічних та юридичних явищ у суспільстві, що зумовлено різними чинниками є девіантна поведінка. Цей термін вперше використав у наукових дослідженнях німецький вчений Ф. Мюллер у 1864 році [65, с. 75].

Автор теорії стигматизації (тавро, ярлик) Г. Беккер, у роботі «Аутсайдери», зазначав, що девіантом є той, кому «повісили» відповідний ярлик. Ґрунтуючись на спостереженнях, науковець розробив модель девіантної кар'єри, де значний акцент зроблено саме на встановленні ярликів та тавруванні. У свою чергу Е. Лемерт запровадив поняття «вторинна девіантність», коли особистість починає усвідомлювати себе девіантом після таврування, що спонукає індивіда «вживатися» в нову роль «поганої людини». Тобто кожна особистість, у певний період часу, вчиняє правопорушення або якийсь інший девіантний акт, але девіантами стають тільки ті, кому вже присвоїли відповідне тавро [57, с.55].

Ретроспективу поняття «девіантна поведінка» та її соціально-філософський контекст у свої працях розглядає Є. Прохоренко. Зокрема, науковець зазначає, що перші відомості про девіантну поведінку є в стародавніх

описах. Шумерський Хаммарапі (XVIII ст. до н.е.) як законодавчий кодекс містить покарання за низку скоєних девіацій: крадіжка, вбивство та зґвалтування. Тобто в стародавньому світі було усвідомлення, що девіантна поведінка є проблемою, яка потребує дослідження та вирішення. У Древній Греції та Римській імперії тлумачили девіантну поведінку як недотримання моральних норм. Зокрема, стародавні греки девіантною поведінкою вважали гомосексуальність, інцест та порушення обіцянки. Древні римляни девіацією вважали святотатство, зраду, аморальність. В епоху Середньовіччя девіантною поведінкою було недотримання релігійних норм, тобто це язичництво, чаклунство, порушення християнських канонів [53, с. 188].

На думку науковця С. Гусарова девіантна поведінка – це така, що не відповідає загальноприйнятим суспільним вимогам, нормам [20, с. 3].

Як зазначає у свої працях А. Коен девіантна поведінка – це така, що не відповідає суспільним очікуванням, тим, котрі визнаються законними у певній країні чи системі [20, с. 3].

У наукових працях К. Дубовик девіантна поведінка трактується як соціальний феномен зумовлений девіацією - протистоянням суспільним нормам. Тобто у разі відсутності соціальної норми недоречно говорити про відхилення від неї. Однак, девіантна поведінка є актом відхилення від однієї або кількох соціальних норм та відмова від дотримання загальноприйнятих соціальних норм і правил. Девіантність – це не просто поведінка, згідно визначених критеріїв, а процес, що визначається ситуацією [22, с. 23].

У свою чергу В. Бут розглядає девіантну поведінку крізь призму соціалізації особистості. Будь-яке суспільство та культура мають певні правила, котрі є обов'язковими для виконання. Поведінка людини є актом глибинного проникнення у свідомість особистості визначених норм і правил, цінностей. Загалом результат соціалізації має індивідуальний характер і триває все життя індивіда, дозволяє здійснити соціальну адаптацію та інтеріоризацію. Процес інтеграції людини в суспільство не є простою синергією соціалізації окремих індивідів. Тому поведінка визначається як індикатор рівня соціалізації, а разом з

тим інтеграція та соціалізація є розрізненими поняттями. Виділяють успішну та відхиляючу (неуспішну) соціалізацію. Успішність соціалізації відбувається у тому випадку, коли індивід засвоює суспільні норми, цінності та формує власні соціальні норми і стереотипи поведінки. У разі відхиляючої соціалізації виникає девіантна поведінка як сукупність індивідуальних чи колективних форм поведінки, які не відповідають суспільним очікуванням, нормам та цінностям, що визнаються більшістю учасників соціальної спільноти. Тобто девіантна поведінка порушує суспільні правила. Девіантна поведінка є своєрідним методом кореляції суспільного буття, встановлення ціннісного відношення особистості до суспільства, що спрямоване на зміну очікувань, які мають досить специфічні способи самовираження. Девіантна поведінка – це не просто діяльність певної людини, а опис певних соціальних явищ, що формує не лише відхиляючу поведінку індивіда, а соціальне відхилення як феномен. Тобто у разі прояву девіантної поведінки відбувається порушення соціальних норм та проявляється масовість, стійкість і розповсюдженість [9, с. 84-85].

У соціологічних публікаціях Л. Герасіної девіантна поведінка трактується у двох напрямках:

- як діяльність окремої людини всупереч нормам соціуму;
- як історико-соціальне явище, що має масову форму людської діяльності і не відповідає суспільним стереотипам [15, с. 210].

У соціологічних працях О. Бутиліної зазначається, що девіація підтверджує значимість суспільних цінностей та норм. Науковиця згадує вчення Е. Дюркгейма, котрий стверджував, що девіація є таким же природним явищем як і конформізм. При чому реакція суспільства на девіантну поведінку окреслює допустимі межі соціальних норм, сприяє їх удосконаленню та є одним із тих факторів, що підвищує рівень соціальної єдності [10, с. 47].

На думку Р. Андрусишина девіантна поведінка – це стійка поведінка особистості, що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальну шкоду суспільству або самій особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією [3, с. 28].

У свою чергу О. Левін чітко розмежовує особливості інтерпретації девіантної поведінки як міждисциплінарної дефініції. Девіантна (лат. deviation – відхилення) поведінка може розглядатися у двох векторах:

- певні види діяльності людини не відповідають суспільним нормам і такі прояви поведінки є предметом дослідження психології, педагогіки, психіатрії;
- соціальне явище, котре проявляється у масових видах людської діяльності, що йдуть всупереч суспільним нормам та є предметом вивчення соціології і соціальної педагогіки [39, с 47].

За твердженнями науковців В. Тимошенко та В. Корольчук девіантність розглядається як соціальний феномен та є станом суб'єкта девіації, що проявляється у масових і стійких відхиленнях від соціальних норм [65, с. 75].

У наукових поглядах К. Корж трактує девіантну поведінку як свідоме вибіркоче порушення соціальних норм, один із типів соціальної патології [35, с. 139].

Американський професор соціології Н. Ж. Смелзер виділяє такі компоненти девіації:

- людина, котра має властиву специфіку поведінки;
- норма або очікування, що є індикаторами визначення девіантної поведінки;
- група осіб або організації, котрі реагують на відповідний прояв девіантної поведінки [2, с. 15].

У наукових поглядах Т. Жванія відмічає, що дослідження девіантної поведінки як відхилення від соціальних норм неможливе без трактування слова «норма». При чому термін «норма» має широкий спектр інтерпретації:

- правило, яке обов'язкове до виконання;
- встановлення допустимого значення певної характеристики;
- визначення здоров'я тощо.

Тобто норма є механізмом, що утримує суспільну систему врівноваженої за мінливих умов. У структурі соціальних норм розрізняють правові норми, моральні та корпоративні. Також можна виділити етичні, культурні, політичні,

релігійні та організаційні норми. Разом з тим соціальні норми мають загальні властивості та характеризуються універсальністю, об'єктивністю, історичністю, схематичністю, безумовністю тощо [23, с. 174].

У дослідженнях Ю. Ліннік девіантна поведінка розглядається як соціально-психологічна дефініція, що відображає відхилення від суспільних норм і правил, які є загальновідомими та визначеними. При цьому науковець зазначає, що причинами прояву девіації є соціальні та психологічні фактори. У дослідженні підтверджується, що розвиток позитивних соціальних навичок: вміння спілкуватися, вирішувати конфлікти, самоконтроль та саморегуляція, керування емоціями тощо позитивно впливає на поведінку студентської молоді [40].

Також Т. Жванія зазначає, що предметом соціологічних досліджень девіантної поведінки є закономірності розвитку та функціонування соціальних феноменів: девіації, дезорганізації, процеси соціального контролю в суспільній діяльності. Соціологія девіантної поведінки покликана пояснювати відхилення з позиції не стільки особистості людини, що має девіантну поведінку, а радше потужності закономірностей процесів соціальної взаємодії та культури, умов соціального середовища, системи соціального контролю та соціалізації загалом. Серед соціології девіантної поведінки виокремлюють такі категорії: соціальні норми, девіації, аномалії, дезорганізацію, соціальні ролі, контроль, культурну діяльність та субкультури, девіантну кар'єру, соціальну структуру та середовище тощо [23, с. 174].

До найбільш небезпечних форм девіантної поведінки належить злочинність, а також різні види залежностей: алкоголізм, наркоманія, жебрацтво, інтернет-адикція, ігроманія, проституція. Тобто девіантна поведінка може розглядатися з юридичного аспекту та каратися законом [20, с. 3].

У дослідженнях Кікалішвілі М. девіантна поведінка розглядається як відповідні дії та вчинки конкретної людини, так і як масове соціальне явище. Девіантною поведінкою є така, що не відповідає соціальним нормам, правилам та очікуванням, але соціальні норми й очікування можуть бути різними в одному й тому ж соціумі. Тобто існують правові норми та злочинний світ; норми

дорослих і молоді, які теж відрізняються тощо. Тому девіантну поведінку, враховуючи зазначені уявлення, можна визначити як вчинок людини та соціальне явище [29, с. 115-116].

Неповнолітні та молодь загалом стикаються із низкою труднощів у суспільстві, в тому числі в умовах воєнного стану. Відсутність бачення перспективного майбутнього є одним із тих провокативних чинників, що зумовлюють девіантну поведінку. Також відсутність доступу до бажаного робочого місця чи освіти, втрата життєвих орієнтирів, матеріальні труднощі спонукають молодь до пошуку шляхів вирішення проблеми, які часто є девіантними. Типові види девіантної поведінки:

- злочинність – різні види правопорушень (крадіжки, наркотична злочинність, підробка), що виникають під впливом соціального середовища та на тлі економічної нестабільності;
- агресивна поведінка – у взаємодії з оточуючими та по відношенню до самого себе і проявляється у вигляді загрозливих дій чи бійки або завдання собі тілесних ушкоджень;
- порушення правил освітнього середовища – насилля в закладі освіти, конфлікти з педагогами та батьками;
- нарко- чи алкозалежність - тривале вживання наркотиків та алкоголізм призводять до втрати фізичного здоров'я та психічних розладів;
- сексуальна девіантність – зґвалтування, сексуальна агресія;
- психічні розлади – схильність до суїциду, депресія, шизофренія тощо;
- соціальне відхилення – ізоляція від соціуму, навмисна відмова від спілкування [9, с. 76].

Доречно відмітити, що С. Плевко підкреслює і позитивну значимість девіантної поведінки, оскільки порушення соціальних норм спонукає владу та суспільство загалом удосконалювати та розвивати відповідні соціальні норми, виявляти та усувати недоліки в правоохоронній системі та законодавстві. Однак негативних наслідків впливу значно більше: шкода людині, проти якої вчиняється девіація, знищення авторитету девіанта тощо [49, с. 87].

Девіантна поведінка має певні соціальні функції. Доцільно зазначити, що в останні роки прояви девіантної поведінки серед молоді зростають та збільшується різноманітність форм прояву девіації. Адже ослаблення соціальної регуляції спотворює духовну та культурну основу соціально прийнятної поведінки. Відбувається розрив між прагненням до швидкого зростання матеріального добробуту і відсутністю важелів саморегуляції, заснованих на високій культурі та духовності. Проблема соціальної адаптації й дезадаптації молоді пов'язана із складнощами пристосування до усталених соціальних норм та заборони тих норм, котрі є соціально небезпечними та несуть загрозу окремим людям чи суспільству загалом [3, с. 25].

Девіантна поведінка загалом має деструктивний вплив на суспільство та особистість девіанта: збільшується рівень злочинності, алкоголізму, наркоманії тощо. Крім того, соціальна девіація може становити загрозу суспільству чи окремим людям, знижує готовність громадян дотримуватись стандартів належної поведінки та мотивує до досягнення бажаних результатів шляхом порушень норм і законів. Однак, в окремих випадках, деякі форми прояву девіації можуть спонукати до інноваційних змін, введення новаторських ідей, реформування, зміцнення соціальної єдності та підвищення рівня соціального захисту. Тобто девіантна поведінка уточнює межі між прийнятною та непринятною поведінкою, надсилає суспільству сигнал про наявність проблем, які потрібно вирішувати [31, с. 57].

У американських наукових дослідженнях, враховуючи соціологічні, психологічні, педагогічні та кримінологічні підходи, сформувалась девіантологія – наука, що вивчає всі окреслені аспекти дослідження. Поєднуючи зазначені теорії девіантної поведінки доцільно визначити найбільш дієві шляхи її подолання. Доволі розповсюдженою теорією в американських наукових працях кінця ХХ століття є теорія аномії (грецьк. – «*nomos*» - норма, закон) включає різні види порушень цінностей та норм суспільної системи, що призводить до зниження регулювання дотримання суспільних норм та сприяє прояву девіантної поведінки. У дослідженнях С. Сроле процес аномії

розглядається як особистісне всеосяжне почуття залучення до антигравітаційної міжособистісної взаємодії з людьми, що зрештою зумовлює загальну відчуженість індивіда від соціуму.

Вченим У. Садлером аномія пояснюється крізь призму екзистенціальних можливостей людини:

- космічних, що пояснює унікальність життєвого шляху людини;
- культурних – звичаї та традиції, в яких формується особистість та які впливають на її переживання;
- соціальних – оточення людини, що впливає на формування характеру міжособистісної взаємодії;
- міжособистісних – особливості сприйняття інших людей [32, с. 65].

Більшість сучасних вчених схильні до думки, що основною причиною формування девіантної поведінки є порушення соціалізації. Вперше вчення про соціальні причини девіантної поведінки розробив Є. Дюркгейм, який створив теорію аномії. Тобто аномія розглядається як стан суспільства, де цінності, норми та соціальні зв'язки є хиткими або ж взагалі відсутніми. На думку Е. Дюркгейма, заборона та обмеження є формою соціальної ідентифікації особистості. Тому у відповідності до кількості заборон, які приймає або навпаки відштовхує особистість, вона пристосовується до соціокультурної реальності. Процес соціалізації відображається у засвоєнні індивідом норм і цінностей навколишнього середовища, тобто інтегрування людини в соціальне середовище. Теоретико-методологічні вектори соціалізації включають послідовні етапи особистісного розвитку. Кожна така фаза є закріпленням чи набуттям певних поведінкових та емоційних реакцій, які впливають на успішне функціонування особистості в суспільстві. Термін кожного такого етапу збігається з віковим періодом розвитку та має свої межі [14, с. 24].

Соціальний аспект розгляду девіантної поведінки базується на дослідженні не патології конкретної людини, а суспільного угруповання, його соціальних взаємозв'язків та структури. До соціальних факторів суспільного середовища належать особливості сімейних стосунків, освітнє середовище, релігійність,

соціально-побутові умови проживання індивіда, місце проживання, фінансовий стан, громадська думка, організація праці, суспільні інститути, політичний режим у державі тощо [65, с. 75].

Американський соціолог Р. К. Мертон виділив п'ять типів девіації:

- конформізм – люди в соціумі діють задля досягнення матеріального успіху культурними засобами, що схвалені суспільними нормами (така поведінка є основою функціонування стабільного суспільства);
- інновація – люди встановлюють культурно визнану ціль, але досягають її такими способами, котрі не схвалюються суспільством (це може бути підробка грошей, чеків, загалом шахрайство, шантаж, привласнення чужих коштів, проституція);
- ритуалізм – люди, найчастіше в організаціях, відмовляються від матеріальної мети або нівелюють її значимість, але дотримуються та популяризують соціально схвалені засоби її досягнення (тобто важливо не результат, а сам процес діяльності);
- ретритизм – люди відмовляються від цілей та суспільно схвалених засобів їх досягнення (алкоголізм, наркоманія, бродяжництво, інтернет-залежність, тобто люди залишаються в суспільстві, але не з суспільством);
- повстання або бунтарство – відмова від цілей та засобів, які пропонує суспільство та переміщення власних пріоритетів до нових суспільних груп із новою або іншою ідеологією [62, с. 38].

Сучасну теорію соціальних систем створив німецький соціолог Ніколас Луман, який розглядав людину як складника соціального порядку, елемент самого суспільства. Природа людини (здатність до розвитку) визначена нормативними вимогами соціального порядку. Природою людини є її мораль та здатність набувати або втрачати повагу в соціальному житті. У цьому сенсі її досконалість вкладалася в соціальну реалізацію. Луман трактує суспільство як складну мережу комунікативних процесів, що самостійно відтворюються, диференціюються та функціонують за власними правилами. Теорія соціальних

систем допомагає розуміти, як працюють політичні, економічні та соціальні структури сучасного світу [63, с. 200].

Серед теорій, що пояснюють девіантну поведінку, варто виділити неомарксистську, культурологічну та теорію підліткової девіантності. Для неомарксистського підходу до трактування девіантної поведінки характерним є різке засудження класового розшарування суспільства, критика буржуазної держави, повна невіра в подолання або зменшення девіантності засобами судової та правоохоронної систем. Культурологічне пояснення девіантної поведінки базується на зв'язку із культурними традиціями, духовною сферою, формуванням субкультур. Зокрема, в межах створених субкультур може формуватися свій культурний простір, у відповідності до якого прихильники цієї течії одягаються, дотримуються певних норм поведінки тощо. Іншим підходом є субкультури, які виникають у полікультурному просторі різних народностей, що з певних причин проживають на одній території. Тобто в міжособистісній взаємодії можуть нехтуватися загальновідомі європейські цінності: гендерна рівність, релігійна толерантність тощо. На основі культурних розбіжностей можуть виникати так звані злочини без вини, наприклад, расова дискримінація. Тяжіння до перегляду злочинів, убивств теж може трактуватись як відхилення від суспільних норм і джерело появи девіантної поведінки. Тобто після перегляду людині захочеться спробувати відтворити побачене. Не менш значимим, з культурологічної точки зору, є драматизація зла та популяризація культу злочинця (бандита, котрий є авторитетним або героїнізація керівника мафії), що теж може бути об'єктом для наслідування. Теорія підліткової девіантності базується на встановленні ярликів або тавруванні. Тобто дитина (особа до 18 років) стає девіантом не тоді, коли вона порушує суспільні норми або дисципліну, а коли їй приписують функціональну роль «поганого хлопчика» чи «поганої дівчинки» [57].

Початкові постулати субкультурної теорії девіанції були відображені у праці Т. Селіна (1938 р.) «Конфлікт культур і злочинність». Науковець вважав, що чинником виникнення конфліктів між різними верствами населення є

криміногенність. Пізніше Альберт Коен створив теорію субкультур, в якій зазначив, що наявність субкультур сприяє збереженню криміногенності від виховного впливу соціуму. Разом з тим, теорія не пояснює чому одні люди сприймають субкультурні цінності, а інші – ні, при цьому знаходячись в однакових умовах. [66, с. 555]

Теорію диференційованого зв'язку, в ракурсі соціальної психології, розробив американський вчений Е. Сатерленд, який вважав, що людина проявляє злочинну поведінку не тому, що має таку схильність, а через те, що більшість прикладів поведінки, які вона споглядала, були злочинними. Тобто особистість формує її оточення. Злочинну поведінку дитина вивчає в процесі спілкування з кримінальними представниками, за відсутності батьківської турботи й належного психологічного контакту в родині. [62, с. 39]

Відомий доктор філософії А. Бандура стверджував, що особистість знаходиться під впливом взаємодії трьох чинників: поведінкового, когнітивного та середовищного. Науковець переконаний, що існує глибокий діалектичний зв'язок між особистістю та середовищем. Тобто людина навчається девіантній поведінці через спостереження та наслідування. Досить поширеною в соціології є теорія стигматизації, де в основу покладено конфліктологію. Тобто девіантна поведінка виникає тоді, коли люди не можуть порозумітися. При чому на тих індивідів, котрі діють, порушуючи правила, накладають певне тавро девіанта. [27, с. 33]

Основоположником антропологічної (біологічної) теорії девіантної поведінки вважається італійський лікар-психіатр Ч. Ломброзо, який вважав, що схильність до девіантної поведінки передається по спадковості. Італійський кримінолог та політичний діяч Е. Феррі вважав, що існує три види факторів, які сприяють прояву девіантної поведінки в людини: біологічні (особливості статури, вік, психічний стан), фізичні (кліматичні умови, ґрунтовий покрив), соціальні (щільність населення, мораль, релігійні традиції тощо). Відмінність поглядів цих двох вчених була в тому, що Е. Феррі, крім біологічних факторів,

надавав значення соціальним чинникам прояву девіантної поведінки [62, с. 28-29].

Американський лікар-психолог У. Шелдон розробив свою версію біологічної теорії та вважав, що в основі різних типів девіантної поведінки покладено будову тіла, що формується із відповідних ембріональних шарів: екзодерми, мезодерми, ендодерми. [62, с. 32]

Спадковість та інші біологічні процеси мають певне значення у формуванні девіантної поведінки. Біологічна природна визначає особливості перебігу реакцій організму на різні середовищні впливи. Існують факти, що підтверджують біологічну основу розвитку девіації, але вони проявляються в дії лише за умов певного соціального оточення. З іншого боку соціальні умови можуть впливати на появу біологічних змін в організмі, що зумовлює певні реакції нервової системи або впливає на гормональний фон. Загалом девіантна поведінка є результатом тривалої та складної взаємодії соціальних і біологічних чинників, вплив яких змінюється в системі відносин особистості. [28, с. 167]

Італійський вчений Р. Гарофало вважав, що злочинці позбавлені таких почуттів як чесність та співчуття. Відповідно вчений стверджував, що люди з девіантною поведінкою не можуть жити в суспільстві та мають бути або позбавлені життя або ізольовані від соціуму, оскільки не здатні до соціальної адаптації [62, с. 30-31].

З психологічного та психоаналітичного ракурсу девіантну поведінку розглядав французький соціолог і кримінолог Ж. Г. Тард, який розробив теорію диференційованого зв'язку. Вчений пояснював переймання та звикання до протиправної поведінки психологічною здатністю до навчання та наслідування. При чому Ж. Г. Тард вважав, що судова система має визначати винуватий злочинець чи ні, а ступінь відповідальності, яку він має понести визначає спеціальна медична комісія. Суспільство вчений ототожнював з мозком, а окрема клітина мозку – з конкретною особистістю. Таким чином суспільні відносини зводились до взаємодії індивідів. [62, с. 33]

Австрійський психіатр З. Фрейд пояснював девіантну поведінку, виходячи із структури особистості. Він розробив теорію психологічних механізмів прояву девіантної поведінки та виділив її основні типи:

- витіснення – пригнічення потягів та обертання їх у стан підсвідомого;
- проєкція – перенесення на інших свої неприємних чи неприйнятних переживань (це може бути переслідування або перенесення агресії);
- заміщення – спрямування негативної енергії на той об'єкт, що є менш безпечним у порівнянні із тим, котрий викликав негативні емоції;
- раціоналізація – виправдання власних негативних вчинків, намагання пояснити те, що було вчинено інстинктивно;
- регресія – повернення до інфантильних, дитячих форм поведінки [62, с. 35].

Психологічні теорії формування девіантної поведінки досліджують внутрішні механізми особистісного функціонування індивіда та дозволяють розкрити сутність мотивації такої поведінки [30, с. 18].

Окремий інтерес становить специфіка соціальних відносин, яка формується внаслідок прояву девіантної поведінки в людей. У разі стабільного функціонування суспільства люди більшою мірою притримуються соціальних норм поведінки, але завжди є окремі особи або спільноти людей, котрі ці норми порушують більшою чи меншою мірою. Тобто нормальне функціонування соціального середовища передбачає як дотримання норм, так і відхилення від них. Серед найбільш поширених індикаторів девіантної поведінки виділяють:

- невідповідність загальноприйнятим нормам;
- негативна суспільна оцінка девіантної поведінки індивіда, котрий її проявляє, чи групи осіб;
- заподіяння реальної шкоди девіантом собі або оточуючим;
- систематичність, тобто постійне повторення відповідних девіантних вчинків;

- узгодження із загальною спрямованістю особистості;
- супровід із різними проявами соціальної дезадаптації;
- визначення статево-вікової та індивідуальної своєрідності. [2, с. 16]

Девіантну поведінку можна поділити на типи у відповідності до її ступеня загрози суспільству та рівня небезпечності:

- позитивні девіанти – невизнані генії чи дисиденти;
- девіантні прояви, які є мало небезпечними – можуть осуджуватись з суспільстві, але з точки зору моральності;
- обмежено небезпечні девіанти – порушення дисципліни в межах конкретних установ чи організацій;
- відносно небезпечні девіанти – люди, котрі здійснили адміністративні правопорушення;
- суспільно небезпечні, що трактуються як кримінальні правопорушення, злочини різного ступеня важності. [57]

За типом агресії девіантна поведінка поділяється на агресивну (руйнівна для особистості девіанта та для суспільства), трансгресивну (агресія спрямована на зовнішнє оточення, на суспільство), аутоагресію (саморуїнівна поведінка, що шкодить самому девіанту), а також девіантами є порушники релігійних норм, традицій та естетичних правил. [57]

Найбільш суспільно небезпечні прояви девіантної поведінки суспільство криміналізує і це є формою соціального контролю. Тому можна виділити кримінальних правопорушників-девіантів, адміністративних та організаційних девіантів, котрі порушують трудову дисципліну [57].

За статево-віковою приналежністю можна виділити чоловічу та жіночу девіантну поведінку. Окремо розрізняють дитячу девіантність. З урахуванням соціально-небезпечних форм можна виокремити такі типи девіантної поведінки, як різні види адикції, злочинність, суїцидальність, сексуальні відхилення, проституцію, асоціальний спосіб життя тощо [57].

Розглядаючи девіантну поведінку крізь призму соціального вектору, можна виділити два типи. Перший передбачає таку поведінку, яка несе суттєву

загрозу суспільству, призводить до негативних наслідків з якими суспільство вимушене боротися. Соціальні наслідки такого типу девіантної поведінки полягають у порушенні громадського порядку, погіршенні якості трудової діяльності, розвитку соціальної апатії, нівелюванні та розпаді особистості. Джерелом такої девіантної поведінки є деформація суспільних цінностей та потреб особистості або групи осіб, що спонукають діяти наперекір суспільним нормам та вимогам. Другий тип девіантної поведінки пов'язаний із процесом розвитку суспільства, в якому функціонують застарілі соціальні норми та стандарти, а тому прояв девіантної поведінки є сигналом того, що їх потрібно змінювати. Прояви різних типів девіантної поведінки залежать від соціальних обставин, але найбільшого поширення вони набувають в період соціальних змін, реформ, політичних криз тощо.

Розрізняють також такі види девіантної поведінки: агресивна, делінквентна, залежна, суїцидальна. Наприклад, агресія з криміналістичної точки зору розглядається як навмисна протиправна поведінка, що спрямована на усвідомлене заподіяння фізичної або психологічної шкоди іншій людині. З біологічної точки зору агресія виступає як захисна реакція, але сутність агресії визначається структурою особистості, її спрямованістю та психікою, що пов'язані із соціальними чинниками: стресом, фрустрацією, психологічним чи фізичним дискомфортом, вербальними чи фізичними нападами, ненавистю, агресивним утвердженням власних ідеалів, пристрасним бажанням мати владу чи принижувати когось. Делінквентна поведінка є злочинною, протисуспільною та протиправною, що відображається у вчинках, котрі спрямовані на свідоме завдання шкоди окремим особам та суспільству загалом. Основною ознакою, за якою делінквентну поведінку відокремлюють від девіантної, є порушення діючих правових норм, внаслідок чого особа несе адміністративну чи кримінальну відповідальність або інші форми юридичної відповідальності. Така поведінка може нести шкоду одній людині, групі осіб чи суспільству загалом і супроводжується кримінальною агресією. У відповідності до об'єкта, кримінальна агресія може бути індивідуальна, колективна чи масова. Прикладом

делінквентної поведінки є адміністративні чи кримінальні правопорушення: крадіжки, вбивства, шахрайство, тероризм, обіг наркотичних засобів та психотропних речовин тощо. Залежна (адиктивна) поведінка теж є однією із форм девіації, де людина стає залежною перед своєю пристрастю: алкоголь, наркотики, психотропні речовини, інтернет-залежність, ігроманія, релігійний фанатизм, сексуальна адикція тощо. Суїцидальна поведінка теж є різновидом девіантної та проявляється у бажанні позбавити себе життя. Таким людям властиві постійні страждання, невдоволеність, безрезультатні спроби вирішити проблеми, усвідомлення власної безпорадності, переживання безнадійності ситуації, аутоагресія, що зрештою призводить до суїциду. [65, с. 76]

У відповідності до наслідків, девіантну поведінку поділяють на:

- безделіктну – не завдає шкоди ні самому девіантну, ні суспільству та не є перешкодою для здійснення інших видів суспільних активностей;
- антисоціальну – завдає шкоди індивіду та оточуючим і перешкоджає здійсненню девіантом суспільних активностей. [38, с. 36]

У відповідності до типів порушення норм девіантну поведінку можна класифікувати за такими ознаками:

- за злочином (кримінальне, адміністративне) і аморальними вчинками (п'янство, проституція);
- за масштабністю відхилення (індивідуальні або масові);
- за орієнтацією відхилень на зовнішнє середовище (сімейні чвари, насильницькі злочини та ін.) або на індивіда (суїциди, алкоголізм та ін.);
- за належністю до тієї чи іншої соціальної групи, статево-віковими особливостями [33, с. 119].

Отже, девіантна поведінка є полідисциплінарним поняттям та може розглядатися в педагогічному, психологічному, філософському, антропологічному, юридичному та соціологічному аспектах. Історія дослідження девіантної поведінки сягає стародавніх часів та еволюціонувала

впродовж розвитку цивілізації. Однак, всі наукові розвідки зазначають, що девіантною поведінкою є відхилення від суспільних норм, їх порушення та недотримання. Загалом наслідки девіантної поведінки негативно впливають на особистість та соціум. Разом з тим, деякі дослідники вбачають позитивний вплив девіації в тому, що такі дії сприяють удосконаленню моральних, культурних, етичних та законодавчих правил і норм.

Виділяють різні теорії девіантної поведінки, в залежності від обраних критеріїв та напрямів дослідження. Проте жодна описана теорія не може достеменно пояснити всі види прояву девіантної поведінки. Беззаперечним є той факт, що девіація є порушенням усталених суспільних норм. Прояви девіантної поведінки у переважній більшості мають негативні суспільні наслідки, але не завжди. В окремих випадках девіантна поведінка може виступати як протест проти несправедливості та бути рушійною силою суспільних змін. Серед найбільш досліджуваних в соціології проявів девіації можна виділити: зростання рівня злочинності, поширення алкоголізму, наркозалежності, інтернет-адикції тощо.

1.2. Соціальні, психологічні та економічні чинники девіантної поведінки молоді в умовах війни

Нині війна розглядається не лише як збройна боротьба, а й як дипломатична, економічна, інформаційна, психологічна, соціальна, розвідувально-диверсійна, терористична та інші форми боротьби і супротиву, які зумовлені досягненням єдиної поставленої мети і розгортаються на тлі світового геополітичного простору. [5, с. 12]

Будь-які військові фактори негативно позначаються на процесах соціальної адаптації, поведінці та загальному стані людей. Передусім це відчуття небезпеки для власного здоров'я або життя («біологічний страх смерті»); постійні стреси на території, де відбувається війна, що призводять до психологічного виснаження; фактори бойового стану (обстріли, незрозумілість

ситуації, неочікувані події, брак часу); відсутність повноцінного сну та харчування тощо. Вказані фактори негативно впливають на психіку, що в подальшому призводить до виснаження центральної нервової системи та проявів «бойової психічної травми» як патологічного стану центральної нервової системи, що зумовлює координацію поведінки людини через патофізіологічні механізми. У подальшому усі ці фактори можуть перерости в депресію, аутоагресію чи суїцидальну поведінку, а також людина може шукати розради в алкоголі чи наркотиках тощо. [36, с. 90]

Загалом дослідження факторів виникнення девіантної поведінки має тривалу історію. Як ми зазначали, наприкінці XIX – початку XX століття, коли поширилися вчення про біологічні та психологічні чинники формування девіантної поведінки, популярності набула біологічна теорія девіації, яка трактує відхилення поведінки від соціальних норм як таке, що спричинено біологічним складом людини. Тобто індивід, котрий схильний до девіантної поведінки, має певні особливості фізіологічної будови. У психологічних дослідженнях значимість надається особистісним чинникам людини. При чому деякі психологи вважають, що люди з девіантною поведінкою мають певні властивості психіки, котрі не притаманні законослухняним громадянам (наприклад, нестійка психіка, неврівноваженість тощо). Прихильники соціальних концептуальних засад девіантної поведінки акцентують увагу на соціальних та культурних чинниках, що визначають поведінку людини в соціумі.[39, с. 48-49]

Нині серед основних факторів, що впливають на формування девіантної поведінки виділяють:

- зовнішні умови навколишнього середовища – кліматичні умови, геофізичний вплив (наприклад, шумове забруднення може зумовити неадекватну поведінку);
- зовнішні соціальні умови – суспільні процеси (соціально-економічний стан в країні, війна та її наслідки, державна політика, мода та звичаї), характеристики різних соціальних груп (расова приналежність, етнічні

чи релігійні переконання, соціальний статус, приналежність до певної субкультури); мікросоціальне середовище (вплив сім'ї, психологічний мікроклімат в оточенні, стиль сімейного виховання тощо);

- внутрішні біологічні, генетичні та конституційні передумови;
- внутрішні особистісні причини та механізми девіантної поведінки.

Опираючись на психолого-педагогічні дослідження можна виділити такі фактори формування девіантної поведінки:

- соціально-економічні – погіршення соціально-економічних умов, втрата роботи, низький заробіток, доступність алкоголю, тютюну;
- соціально-педагогічні – спотворення виховних функцій сім'ї як основного фундаменту соціалізації, поганий розвиток комунікативної культури та невміння встановлювати міжособистісну взаємодію, низький рівень поінформованості щодо запобігання появі девіантної поведінки;
- соціально-культурні – зниження вартості моральних цінностей в суспільстві, негативний вплив різних засобів масової інформації;
- психологічні – прагнення до свободи, неспроможність прогнозувати наслідки власних дій, соціальна незрілість, інтелектуальні порушення;
- біологічні – збій у гормональній системі організму, погана спадковість тощо [47, с. 158].

Серед основних причин виникнення девіантної поведінки у підлітків, котрі є важковиховуваними та належать до «групи ризику» є розлади нервової системи, затримка психічного розвитку, різновиди акцентуації, несприятливе мікросоціальне середовище, конфлікти в сім'ї, матеріальні труднощі, бездоглядність, негативний вплив засобів масової інформації, негативний вплив вуличних компаній, труднощі адаптації у новому середовищі, педагогічна занедбаність, відсутність раннього діагностування прояву девіації, труднощі у дезадаптації, низький рівень обізнаності молоді про наслідки вчинення протиправних дій. Провідним в девіантній соціалізації є не рівень задоволення матеріальних і духовних потреб, а розрив у можливостях їх задоволення для

різних соціальних верств населення. Тому індивідуальні чи групові соціальні відхилення не бувають випадковістю [19, с. 84].

Науковиця А. Білецька, досліджуючи прояви девіантної поведінки у підлітковому віці внаслідок порушення соціалізації, визначає низку факторів, котрі можуть зумовити прояви девіантної поведінки: генетичні та біологічні (наприклад, зниження серотоніну зумовлює прояв агресії); психологічні (депресивність, тривожність, слабкий розвиток емоційного інтелекту, невпевненість в собі, низька самооцінка); соціальні фактори (небезпечне оточення, соціальна ізоляція, труднощі в соціальній адаптації); середовищні фактори (наприклад, насильство у сім'ї); відсутність навичок міжособистісної взаємодії (вміння розв'язувати конфлікти, знаходити компроміси); несформованість сімейних цінностей та відсутність належного рівня вихованості (недостатня увага в сім'ї, педагогічна занедбаність) [6, с. 27].

Дієвим соціальним чинником впливу на формування девіантної поведінки є реклама як компонент сучасної масової культури та має самостійне смислове та соціокультурне значення. Розробники реклами використовують різні методи, технології та техніки впливу на соціум, в тому числі маніпулятивні. Досить поширеним є застосування архетипів у рекламних цілях, в тому числі і в матеріалах, що спрямовуються на дітей і підлітків [58, с. 109].

Внаслідок повномасштабного вторгнення в Україні з'явилася велика кількість вимушено переміщених осіб, які мають проблеми з соціальною адаптацією та інтеграцією в нових умовах. Пережиті травматичні події, втрата раніше набутих соціальних зв'язків та перебування у новому культурному та соціальному середовищі викликає й психологічні труднощі. В таких умовах загроза виникнення девіантної поведінки підвищується, оскільки відбувається порушення балансу між фізичним, психічним та психологічним здоров'ям через соціальну нестабільність або незрілість, психофізіологічні характеристики особистості, бажання бути незалежним, самостійним, пережити нові відчуття або тимчасово забути травматичні події минулого. Конгломерат біологічних та соціальних факторів ускладнює процес соціальної адаптації молоді в суспільстві

за умови зниження моральності. Тобто причини прояву девіації розглядаються крізь призму аналізу умов існування суспільних систем: соціальна криза, поява конфліктних ситуацій, час та обстановка загалом. До причин появи девіантної поведінки у підлітковому віці відносять також прогалини в освіті та вихованні. Війна провокує виникнення та поширення різних форм девіантної поведінки. При чому чим довше триває військовий конфлікт, тим більш травматичними та негативними є наслідки ураження психічного здоров'я молоді [55, с. 187].

Також війна в Україні зумовила несприятливі соціально-психологічні чинники, що теж є причиною девіантної поведінки та суїцидальних проявів: вікові особливості реакції на стрес та тривалий вплив несприятливих подій, переживання важкого досвіду травматичних подій, неконтрольована агресія, відчуття безсилля, аутоагресія, почуття безпорадності, а також може бути вимушене переміщення, втрата місця проживання та труднощі в соціальній адаптації й інтеграції в нових умовах, що породжують депресію, руйнування життєвих планів та відсутність перспективного майбутнього [12, с. 17].

У зв'язку з повномасштабним вторгненням у суспільстві виникли проблеми із забезпеченням базових потреб: часті відключення електроенергії, зниження доступності медичних послуг, зменшення доходу, рівня безпеки загалом. Тому, у порівнянні із показниками проведеного соціологічного дослідження в довоєнний період, зменшилась стурбованість незадоволеністю вищими потребами: самореалізацією, гендерною нерівністю, відсутністю вільного часу тощо. Одночасно підвищився рівень стурбованості неможливістю працевлаштування або втратою актуальної професії. Загалом суттєво збільшилась кількість молодих людей, котрі перебувати в пошуку роботи, у порівнянні із довоєнним періодом. Загалом у 2022 році зменшилась серед молоді стурбованість шкідливими звичками, що не означає відмову від них, а радше навпаки. У зв'язку із стресом у багатьох молодих людей з'явилися або відновилися шкідливі звички: тютюнопаління, надмірне вживання алкоголю. Однак, зниження стурбованості цією проблемою пояснюється тим, що молодь не

розцінює ці явища як проблему, залежність чи девіацію, а як засіб боротьби зі стресом [13, с. 15].

У період воєнного стану та загалом в останні роки в українському суспільстві поглибилось соціальне розшарування, що пов'язане із різним доступом окремих категорій населення до соціально значимих благ, дефіцитних ресурсів та ліквідних цінностей. Зміст економічної нерівності криється в тому, що меншість населення володіє більшою часткою національного багатства. Посилились такі явища як фінансова нестабільність, нелегальні заробітки. Не менш вагомим фактором є безробіття, низька оплата праці, криза інституту сім'ї, що зумовлює прояв девіантної поведінки [44, с.36].

За даними соціологічних досліджень групи «Рейтинг» більшість українців свідчать про погіршення за 2024 рік в низці сфер життя: в економічній (80%), політичній (62%) ситуації країни, а також в матеріальному становищі родини (60%), згуртованості українців (55%), стані здоров'я (54%). Найбільш негативно респонденти оцінюють можливості для молоді (56% говорять про відповідну нестачу), проблеми пошуку роботи (51%), відсутність відчуття безпеки (51%), низький розмір заробітної плати (48%) [60].

На думку З. Адамської одним із психологічних наслідків, спричинених війною, є суїцидальна поведінка – вчинкова активність, що включає наявність ситуативного конфлікту, спрямованості особистості на зміну ситуації, наявної боротьби мотивів, яка вирішується вчинком та явище післядії у випадку констатації суїцидальної спроби [1, с. 16]. Наприклад, у 2020 році за даними Державної служби статистики України, кількість осіб до 18 років, котрі померли від навмисного ушкодження становить 94 дитини, а у 2022 році дітьми скоєно 127 самогубств. [46]

Девіантна поведінка виникає на тлі соціальної дезадаптації та внаслідок втрати соціального контролю. Розрізняють патогенну дезадаптацію, що зумовлена відхиленням психічного розвитку особистості; психосоціальну дезадаптацію – спричинену статево-віковими та індивідуально-психологічними характеристиками особистості; безпосередньо соціальну дезадаптацію –

порушення правових норм та моральності, асоціальні види поведінки тощо. [50, с. 258]

Наслідки прояву девіантної поведінки класифікують в залежності від форм прояву поведінки:

- ауто-деструктивні - людина своїми діями завдає шкоду лише собі;
- асоціальні – людина шкодить собі та суспільству, порушує соціальні норми, але ця шкода не має вагомих негативних наслідків;
- антисоціальні – прямо порушуються моральні та правові норми. [48, с. 55]

Отже, важливими факторами прояву девіантної поведінки є біологічні та психологічні, які характерні для конкретної особистості. Не менш значимими факторами прояву девіації серед молоді є медичні та педагогічні. В світлі представленого дослідження особлива значимість надається соціальним та економічним факторам, які пов'язані із труднощами соціалізації, економічною кризою, військовим станом, втратою соціального контролю тощо.

1.3. Сучасні форми прояву девіантної поведінки молоді під час війни

Війна трансформує всі сфери суспільного життя та суттєво впливає на прояв девіантної поведінки серед різних верств населення. Психотравмуючі фактори діють не лише на військових, а й на мирних жителів. Негативно впливають на ситуацію економічна нестабільність, прояви соціальної ізоляції та втрата роботи, вимушене переміщення тощо. Існує низка девіацій, які можуть проявлятися: наркозалежність, алкоголізм, суїцидальні нахили, а також соціальна ізоляція, романтизація насильства, кіберзлочинність тощо. Війна стає тим фактором, який порушує соціальну стабільність та створює умови для розвитку криміногенної обстановки. [56]

У період повномасштабного вторгнення проблема поширення наркозалежності набуває особливої актуальності та охоплює різні прошарки

населення, особливо молодь. Разом з тим, означена проблематика потребує системного підходу до вирішення та більш детального дослідження. Враховуючи об'єктивні факти воєнного стану в Україні, ступінь ефективності заходів протидії та запобігання наркозлочинності, дана злочинність збільшується, а кількість найбільш суспільно небезпечних діянь, скоєних в окупованих ворогом територіях ретельно приховується [7, с. 95].

Під впливом війни збільшилась кількість людей, котрі вживають алкоголь, до 82%. Разом з тим, серед опитаних, за даними соціологічних досліджень Українського інституту майбутнього 64% респондентів вживає алкогольні напої кілька разів на місяць або навіть рідше. Майже щодня вживають алкогольні напої 18% населення. Основна причина вживання спиртних напоїв – бажання розслабитись, відпочити та відновити свої сили, відволіктися – 16% опитаних і це молодь віком від 18 до 35 років та переважно чоловіки. [68]

Порівнюючи статистичні дані довоєнного періоду доцільно відмітити, що у 2019 році в Україні було проведено опитування серед підлітків, яке охопило 8 509 респондентів (4 108 хлопців та 4 401 дівчат) і було встановлено, що доступ до алкоголю збільшився. Переважна більшість (85,7%) опитаних підлітків підтвердила досвід вживання алкоголю (82,7% серед хлопців та 88,4% серед дівчат). Майже половина (46,3%) респондентів мають «значний» досвід вживання алкоголю - пили алкогольні напої десять разів і більше. У десять років або раніше вперше спробували алкоголь 13,4% опитаних. В порівнянні з 2014 роком поширеність розладів психіки та поведінки через вживання алкоголю в 2021 році зменшилася майже на 9%, а в порівнянні з 2020 роком - зменшилась на 1,1%. [24]

Рівень злочинності в Україні за час війни знизився до 15%. Однак, змінився характер злочинності: зросла кількість тяжких і особливо тяжких злочинів, а вулична злочинність стала меншою. Водночас спостерігається ріст випадків шахрайства. [54]

Також поряд з класичними формами прояву девіантної поведінки (алкоголізм, наркоманія, злочинність) існують й більш нові форми поведінкової

девіації. В умовах війни такі види деструкції та девіації як соціальне відчуження, екстремізм, булінг, кіберзлочинність, виникнення та поширення загрозливих субкультур серед української молоді є досить важливою соціальною проблемою. Одним із проявів девіації є формування соціально-ізолюваних груп в загальній структурі суспільства. Такі групи формуються в залежності від того, чи є соціальна ситуація, в якій опинилася певна людина, постійною і основною в її житті. Таким чином формуються маргінальні групи. Окреслений соціокультурний підхід щодо формування соціально ізолюваних груп розвивається в наукових працях та визначається як маргінальність - негативне явище для окремої людини і суспільства чи певної соціальної групи, що пов'язане з потребою самореалізації. Розрізняють три стадії самореалізації в умовах формування соціально ізолюваних груп: спочатку людина не усвідомлює, що її життя перебуває в умовах соціокультурного конфлікту, тому вона у новій групі намагається адаптуватися; на другій стадії відбувається внутрішній конфлікт, коли людина усвідомлює, що має відповідати вимогам одночасно двох груп; третя стадія – наслідки внутрішнього конфлікту, вони можуть бути різними – від глибокої розчарованості до високого оптимізму й нових соціальних норм, які тільки згодом будуть сприйняті соціумом. [45, с. 236]

Поширення екстремістських настроїв та радикалізація молоді в сучасних умовах теж є різновидом девіантної поведінки. Розповсюдження екстремізму пов'язано також з тероризмом, расизмом, ксенофобією. Протидія поширенню екстремізму визначається пошуком факторів, що підштовхують людей до радикалізації, та тих, що приваблюють людей і спонукають до певних радикальних дій. Безумовно, однієї причини, що штовхає людей до радикалізації, не існує, а радше наявна низка чинників, що створюють постійні індивідуальні комбінації, котрі спонукають людей до прояву екстремізму. Фундаментальною основою екстремізму є масове протестне мислення або публічне долучення до протестної ідеології, в процесі проведення масових заходів з використанням демагогії. Існує професійний та інформаційний екстремізм. Так ось інформаційний не є масовим, а може бути притаманний окремій людині з

екстремальним мисленням внаслідок впливу інформаційного ліберального середовища, з урахуванням особистісного рівня знань, освіти та на основі індивідуального набору шляхів розв'язання складних суспільних проблем, що може швидко його розповсюдити, внаслідок чого виникає інформаційна група екстремістського характеру. [34, с. 87]

Іншим різновидом девіантної поведінки є булінг (цькування). Це відносно нова форма девіації, а сама дефініція «булінг» визначається як жорстока поведінка, прояви фізичного чи психологічного насильства однієї людини по відношенню до іншої. При цьому жертва відчуває безпорадність, виключеність із колективу. Булінг має тривалий та систематичний характер заподіяння фізичного чи психологічного насилля по відношенню до особи, яка з різних причин не може себе захистити. Булінг є різновидом соціальної взаємодії, коли одна людина систематично терпить приниження чи насилля з боку іншої, відчуває безпорадність. Також булінг розглядається як синергія педагогічних, психологічних та соціальних проблем, які включають тривале насилля над певною людиною. [8, с. 11]

З початком повномасштабного вторгнення особливу увагу привертає поширення кіберзлочинності як суспільно небезпечного виду девіантної поведінки, злочинності, що відбувається в кіберпросторі або завдяки його використанню. Особливим напрямом девіації є хактивізм в умовах війни, тобто застосування комп'ютерних систем для поширення радикальних політичних ідей, з використанням технологій протестного руху. Специфіка таких видів злочинності має свої особливості: комфортні умови для злочинної діяльності (можна на робочому місці здійснити правопорушення чи вдома за своїм персональним комп'ютером), доступність створення належних умов для кіберзлочинності (комп'ютерна техніка досить поширена й відносно доступна по ціні, а також можна діяти за допомогою смартфона завдяки підключенню до інтернет-мережі), широкі географічні межі скоєння злочинів (практично меж немає, а під загрозою всі системи, що мають зв'язок з мережею, проте найбільше скупчення – у великих населених пунктах), віддаленість об'єкта злочинних

посягань (тобто як злочинець, так і жертва можуть знаходитись на великій відстані), складність виявлення, констатації та вилучення значимої інформації (досить важко виявити зловмисників та довести їх злочинні наміри). Розрізняють кілька категорій кіберзлочинності: спрямованість проти конфіденційності (розповсюдження секретної чи приватної інформації), комп'ютерні злочини (підробка документів за допомогою комп'ютерної техніки), змістовні злочини (виготовлення та розповсюдження забороненого контенту), злочини щодо порушення авторських прав. [21, с. 220]

Ще однією тенденцією в девіантній поведінці є романтизм та нормалізація насильства серед молоді. Найбільше пропагують романтизм насилля у сучасній кіноіндустрії. В умовах війни особливого розповсюдження набуває військовий терор у формі сексуального насильства та у формі покарання за непокору.

Досить поширеною романтизація насильства є серед підлітків. Розпізнати жертву такого злочину можна за певними ознаками: агресивність у поведінці, надмірна знервованість, розірвані речі чи інші ознаки фізичних знущань. Такі діти можуть просити в батьків більше кишенькових грошей, ніж зазвичай. Також під час отримання повідомлень в дитини може різко змінюватись настрій. Учасник-агресор має зухвалу поведінку, а також виправдовує насильство та героїзує людей, котрі проявляють насильницькі дії. [43]

Неінституційною формою самоорганізації соціальних груп є поширення субкультур. Поняття субкультури має два змістовних напрями трактування:

- самостійне та згуртоване утворення всередині існуючих культурних традицій, що має свої норми, цінності, вироблений стиль життя, специфіку мислення та тенденцію до утворення паралельних організацій;
- молодіжне утворення, що пов'язане з визначенням місця молоді в суспільстві, її соціалізацією у соціокультурне середовище.

Серед ознак субкультури можна виокремити низку відмінностей від загальноприйнятих культурних норм відповідного соціуму. Тобто сформована своя система цінностей, стиль спілкування, манери поведінки, специфічний одяг

тощо. До того ж можна додати, що характерними особливостями субкультур є групова самовизначеність, спільні переконання, визначені правила поведінки тощо. У разі проблемного функціонування субкультура може перетворитися в контркультуру. [41, с. 194]

В умовах пристосування до дорослого життя у молоді може виникати бажання частково захистити себе від нього, а також максимально швидко адаптуватися в нових умовах і такі люди можуть потрапляти до неформальних молодіжних організацій. Таким чином виникають різні субкультури – самостійні, цілісні утворення зі специфічним стилем життя та мисленням її носіїв і набором норм, звичаїв, комплексів, цінностей, що формуються в уже існуючому суспільно-культурному середовищі. Субкультура вимагає обов'язкового створення власного групового світогляду, що йде всупереч світогляду інших соціальних груп чи поколінь, особливого стилю поведінки, одягу, зачісок, форм проведення вільного часу тощо. Наприклад, поширення в країні-агресорці представників нової субкультури: приватна військова компанія (ПВК) «Редан» або «Павуки» вирізняється наявністю специфічної символіки - зображення павука з цифрою «4», що символізує неприємності. Зазначена субкультура виникла з 2022 року та швидко набула популярності й згодом, у 2023 році, поширилася в Україні. Основна мета діяльності цієї субкультури, начебто, організована протидія булінгу від «офників» (ультрас). Досліджено, що формального лідера організація немає, а молодь збирається завдяки публікаціям в пабліках та влаштовує масові бійки, що створює пряму загрозу життю та здоров'ю оточуючих. Однією із версій поширення цієї субкультури в Україні є діяльність російських спецслужб задля дестабілізації ситуації. Цільовою аудиторією «Редан» є молодь пубертатного та ювенального віку, де характерними є інтимно-довірливе спілкування з однолітками, самоствердження, наслідування, протест, бунтарство, агресія, а також силові та масові форми взаємодії. Серед внутрішніх причин появи такої субкультури і визначення поведінки осіб, що до неї приналежні, є внутрішнє напруження в умовах війни, безпорадність, втрата контролю над ситуацією, прояви

деструктивного способу вивільнення енергії тощо. До зовнішніх чинників появи такої субкультури належать: відсутність проєктивних масових форм взаємодії молоді у відповідних установах (закладах освіти); самоізоляція та гіпоактивність молоді через часті повітряні тривоги, дистанційне навчання, інтернет-залежність тощо. [16, с. 202]

Отже, під впливом війни та зумовлених нею психотравмуючих факторів, у суспільстві поширилися нові форми девіантної поведінки. Війна формує такі умови, які сприяють порушенню соціальних норм і правил. Сучасні прояви девіантної поведінки, в умовах війни, становлять суспільну небезпеку. Формування соціально ізольованих груп може призвести до низки негативних явищ: суїциду та його поширення серед підлітків, виникнення небезпечних субкультур, романтизації насильства та війни. Не менш небезпечним є кіберзлочинність, що загрожує як окремій людині, так і в цілому державі. Виявлення та попередження різних форм прояву девіанції мають важливе значення для зміцнення суспільства та збереження цілісності держави. Проведення профілактичної роботи та психокорекційних заходів, надання соціальної підтримки є важливим напрямом соціальної діяльності.

Висновки до розділу 1

У розділі розглянуто девіантну поведінку як соціальний феномен та наукове поняття. Окреслений феномен девіантної поведінки має соціальну, психологічну, філософську, педагогічну, кримінологічну основу для вивчення. Єдиного підходу до тлумачення девіантної поведінки немає. Проте всі наукові розвідки сходяться на тому, що девіантною поведінкою є відхилення від суспільних норм, їх недотримання.

Розглянуто війну як фактор соціальної нестабільності та різні фактори формування девіантної поведінки молоді під впливом війни: соціальні, психологічні, економічні фактори. До соціальних можна віднести соціальну

нерівність, культурологічні особливості, вплив оточення тощо. До економічних: скрутне матеріальне становище, безробіття, економічну нестабільність в державі тощо. До психологічних належать емоційний інтелект, стресостійкість, особистісні якості, особливості переживання травматичних подій. Усі перелічені фактори, в умовах воєнного стану, мають особливий вплив на суспільство та зумовлюють загострення небезпечних ситуацій, які ймовірно спонукають різні верстви населення до прояву девіантної поведінки. Водночас, підкреслено важливість дослідження їх впливу на прояви девіації серед молоді та визначення шляхів попередження цих проявів.

Визначено нові форми девіантної поведінки молоді та особливості їх поширення в умовах війни. Зокрема соціальна ізоляція є одним із поведінкових проявів, який містить потенціал девіації, адже може бути причиною прояву суїцидальних нахилів. Людина може перебувати у стані психологічного потрясіння, переживати страх, надмірну агресію та відчуження. Руйнування соціальних зв'язків лише поглиблюють проблему та не завжди є свідомим вибором особистості, а можуть бути наслідком пережитих травм чи втрат. Екстремістські настрої серед молоді в умовах війни теж є формою девіації, що становить загрозу суспільству. Війна породжує різні кризові явища та створює вільний простір для нових ідей. Молодь, переживаючи розчарування в традиційних нормах, прагне до радикальних змін та може брати участь у відповідних радикальних рухах, що досить просто організувати за допомогою віртуального простору. Одним із поширених явищ серед молоді, особливо в закладах освіти, є булінг як особлива форма девіації, що полягає у систематичному фізичному чи психологічному насиллі, цькуванні жертви. Сучасним різновидом девіації також є кіберзлочинність, яка в умовах війни теж набуває поширення та має свою специфіку (складність виявлення зловмисника, зручні умови для чинення злочину тощо). Іншими проявами девіації, які набувають поширення в умовах війни і становлять реальну суспільну загрозу, стали військова романтизація насильства і поширення нових, небезпечних субкультур.

РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1 Можливості та обмеження емпіричних соціологічних досліджень впливу війни на девіантну поведінку молоді

Проведення моніторингових досліджень проявів девіантної поведінки сприяє наданню системної соціологічної оцінки загальних суспільних змін та впливу соціально-економічної та політичної ситуації в країні на громадян. Аналіз здобутих даних становить основу для прослідковування тенденцій змін соціальної структури та рівня дисбалансу, прояву нерівностей, змін ідентичностей та ціннісних орієнтацій, соціального добробуту, а також культурних, політичних, економічних процесів, що впливають на українське суспільство та розповсюдження девіантних проявів серед українського населення. Одним із найбільш суттєвих результатів моніторингу є розробка й валідація системи індивідуальних та інтегральних соціологічних показників і вимірювальних методик для соціологічного вивчення складних соціальних феноменів і трансформаційної динаміки суспільства за допомогою систематичних масових опитувань [26, с. 536].

Систематичні дослідження, присвячені дослідженню девіантної поведінки та потенціалу її розповсюдження, проводить соціологічна група «Рейтинг» з використанням різних форм опитування: анкетування, інтерв'ю, глибинне інтерв'ю, фокус-групи тощо. Так, за результатами комплексного порівняльного дослідження у ході якого було використано методи: кількісне опитування методом САТІ (Computer Assisted Telephone Interviewing) завдяки випадковій вибірці номерів мобільних телефонів громадян України; Онлайн опитування методом САВІ (Computer Assisted Web Interviewing) на платформі Rating Online, онлайн фокус-групові дискусії з респондентами з 23 міст і містечок України, було з'ясовано, що дві третини опитаних українців фіксують погіршення свого матеріального становища, близько 8% вважають, що мають серйозні

психоемоційні розлади, які сильно впливають на їхнє життя. Ще третина опитаних зазначили, що мають помірні психоемоційні розлади. Серед емоційних станів найбільш вираженими є страх та інтерес. За перший рік війни дещо знизилась віра в Бога: відсоток тих, хто не сумнівається у його існуванні змінився з 60% на 55%. Найбільш складна та невизначена ситуація з роботою була впродовж першого періоду війни, оскільки були суттєві негативні зрушення в усіх видах діяльності. Проте поступово люди почали повертатись до роботи і налагоджувати систему взаємозв'язків між різними соціально-економічними галузями. Спочатку спостерігалось різке зменшення кількості бажаючих опанувати власну справу на початку війни, але поступово їх кількість почала відновлюватись. Стратегічним напрямом діяльності, у період скорочення доходу, є пошук додаткового джерела фінансування (який зменшився з 62 до 54%): більшість спробували шукати додатковий заробіток під час війни або ж більш інтенсивніше працювати за основним місцем роботи. Водночас можливість балансувати та контролювати власний дохід (60%) спостерігається не у всіх [61].

Громадська організація «Інститут молоді» провела дослідження сумісно з іншою громадською організацією «Аналітичний центр Cedos» і дослідницькою агенцією Info Sapiens за ініціативи та технічної й організаційної підтримки Представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України, за фінансової підтримки МЗС Данії, у ході якого було застосовано методи глибинні інтерв'ю та фокус-групи, серед молоді віком від 14 до 35 років на території підконтрольній Україні та молоді, яка виїхала за кордон через повномасштабне вторгнення російської федерації. Відповідно 82% опитаних зазначили, що мають суттєві втрати внаслідок війни: зниження доходу визначили 36% респондентів, а 28% відмітили погіршення психічного здоров'я. Респонденти зазначали інші втрати внаслідок війни: переміщення у зв'язку з втратою житла чи неможливістю подальшого проживання у рідному населеному пункті – 16%, розлука із сім'єю – 18%, смерть близьких – 14% та інші травми. Опитані стурбовані відсутністю

самореалізації – 19%, неможливістю працевлаштуватися – 19%, безпекою – 27% тощо [17].

Проведення емпіричних соціологічних досліджень має важливе значення для аналізу впливу чинників війни на молодь та має аналізуватися в тому числі в контексті ризиків розповсюдження девіантної поведінки. Завдяки емпіричним соціологічним дослідженням можна одержати об'єктивні дані, визначити тенденції та основні закономірності розвитку ситуації, а також розробити ефективні та дієві стратегії профілактики та корекції девіантної поведінки серед молоді в умовах повномасштабного вторгнення.

Отже, серед можливостей емпіричних досліджень в цій тематиці можна виокремити:

- встановлення причинно-наслідкових зв'язків – використання різних методів емпіричного дослідження дозволяє встановити фактори, які впливають на прояви девіантної поведінки серед молоді;
- оцінювання масштабів проблеми – дозволяють визначити рівень поширеності негативних чинників та загалом прояву девіантної поведінки та встановити найбільш поширення її форми прояву;
- визначення динаміки змін – дозволяють проаналізувати тенденції змін девіантної поведінки з часом та які чинники найбільше впливають на ці зміни;
- створення профілактичних програм – результати дослідження є основою для розробки програм профілактики, корекції девіантної поведінки, які можуть бути спрямовані на конкретні групи осіб;
- оцінка ефективності втручання – завдяки дослідженням можна оцінити ефективність використання тих чи інших заходів профілактики та корекції девіантної поведінки.

Серед обмежень проведення емпіричних досліджень можна виокремити:

- труднощі в зборі даних – в сучасних умовах повномасштабного вторгнення ускладнений збір даних, можливості проведення опитування,

обмежений доступ до певних територій, а також труднощі в психологічному стані громадян;

- проблеми з репрезентативністю – важко забезпечити репрезентативність вибірки досліджуваних, оскільки групи осіб можуть бути розкидані по різних регіонах, мати труднощі зі зв'язком тощо;

- етичні перепони – важливо забезпечити конфіденційність особистої інформації, захистити респондентів від психологічних травм та забезпечити добровільну участь в дослідженні;

- фактори часу – динамічність війни призводить до того, що здобуті дані можуть швидко стати застарілими та втратити актуальність, а тому доцільно систематично проводити дослідження та відстежувати, за можливості, зміни в досліджуваній проблематиці;

- суб'єктивність – емпіричні дослідження спрямовані на об'єктивність, але можуть бути схильності до суб'єктивної інтерпретації у процесі дослідження складних соціальних явищ.

З метою виявити вплив різних чинників, зумовлених війною, на прояви девіантної поведінки серед молоді в Україні, нами було реалізовано пілотажне кількісне дослідження.

Об'єктом дослідження є молодь віком від 14 до 25 років, яка проживає на території Сумської області. До організації поширення анкет було залучено керівника громадської організації «МО Ми є» Ігнатенка А.О., що сприяло ефективному охопленню цільової аудиторії.

Предмет дослідження — особливості впливу війни на формування та прояв девіантної поведінки серед української молоді.

Відповідно до мети було визначено завдання:

- виявити особливості емоційного стану молоді на початку війни;
- встановити, як змінилось ставлення молоді до вживання алкоголю і наркотичних речовин;

- виявити оцінки молоддю впливу війни на її психологічний стан та поведінку;

- визначити різні фактори, які, з точки зору молоді, вплинули на її поведінку під час війни – економічні, психологічні, соціальні;
- встановити особливості прояву серед досліджуваних та їх оточення агресії, булінгу, пропаганди насильства, кіберзлочинності, самоізоляції.

Гіпотеза дослідження: війна сприяє підвищенню рівня прояву традиційних та нових форм девіантної поведінки: булінгу в умовах війни, кіберзлочинності, радикалізації молоді, романтизації насильства тощо.

Дослідження було проведене методом анкетного опитування. Анкета поширювалася в онлайн-форматі через Telegram-групи, орієнтовані на молодь Сумської області. Усього було зібрано 100 відповідей від респондентів віком від 14 до 25 років.

Визначений метод соціологічного дослідження має свої особливості, адже сучасні цифрові технології створюють можливості для проведення онлайн-анкетування, а обробка інформації може відбуватися автоматично. Якість здобутої інформації залежить від того як складена анкета та наскільки коректні й доцільні запитання включені. Адже запитання можуть бути досить змістовними та суперечливими. Анкети не повинні бути дуже об'ємними, інакше у респондентів не буде бажання відповідати та заповнювати великі форми з численною кількістю запитань [52 с. 48].

На основі здобутих результатів проведено соціологічний аналіз впливу війни на формування та прояви девіантної поведінки серед молоді України.

2.2 Соціологічний аналіз впливу війни на формування окремих типів девіантної поведінки в молоді

Аналіз результатів проведеного пілотажного дослідження дозволив зосередитися на особливостях впливу війни на формування та прояв девіантної поведінки серед української молоді.

За результатами проведеного анкетування було встановлено, що значна частка опитаних змінили своє місце проживання внаслідок війни – 60%, а 40% залишились проживати у своїх населених пунктах. Відповідно 60% опитаних повинні проходити періоди соціальної адаптації до нових умов та інтеграції в дещо інше соціальне середовище.

На запитання анкети: «Які емоції ви найчастіше відчували від початку повномасштабного вторгнення?» відповіді респондентів розділилися наступним чином (рис.2.1):

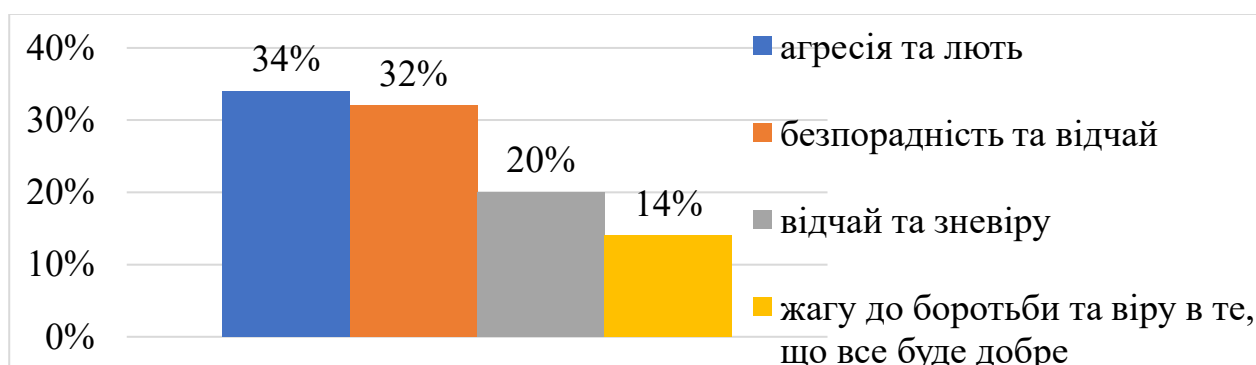

Рисунок 2.1. Результати відповідей учасників дослідження на запитання: «Які емоції ви найчастіше відчували від початку повномасштабного вторгнення?»

Отож більшість опитаних – 34% мали агресію та лють, майже стільки ж – 32% відчували безпорадність та віру. Доречно зазначити, що саме такі відчуття з психологічної точки зору можуть бути причиною прояву девіантної поведінки, зокрема, схильності до суїцидальних настроїв. Також 20% відчували відчай та зневіру і лише 14% заповнили відчуття жаги до боротьби та віру в те, що все буде добре. Відповідно можна припустити, що на емоційний стан більшості опитаних повномасштабне вторгнення мало негативний вплив. Низькі та високі показники агресії можуть бути свідченням схильності до суїцидальної поведінки [1, с. 18].

На запитання: «Чи вживали ви коли-небудь алкоголь?» більшість опитаних 84% надали стверджувальну відповідь «так» і лише 16% вказали, що «ні» не вживали алкоголь ніколи. Відповідно на запитання «Чи вплинули військові дії на

ваше споживання алкоголю?» відповіді учасників опитування розділилися наступним чином (рис.2.2.):

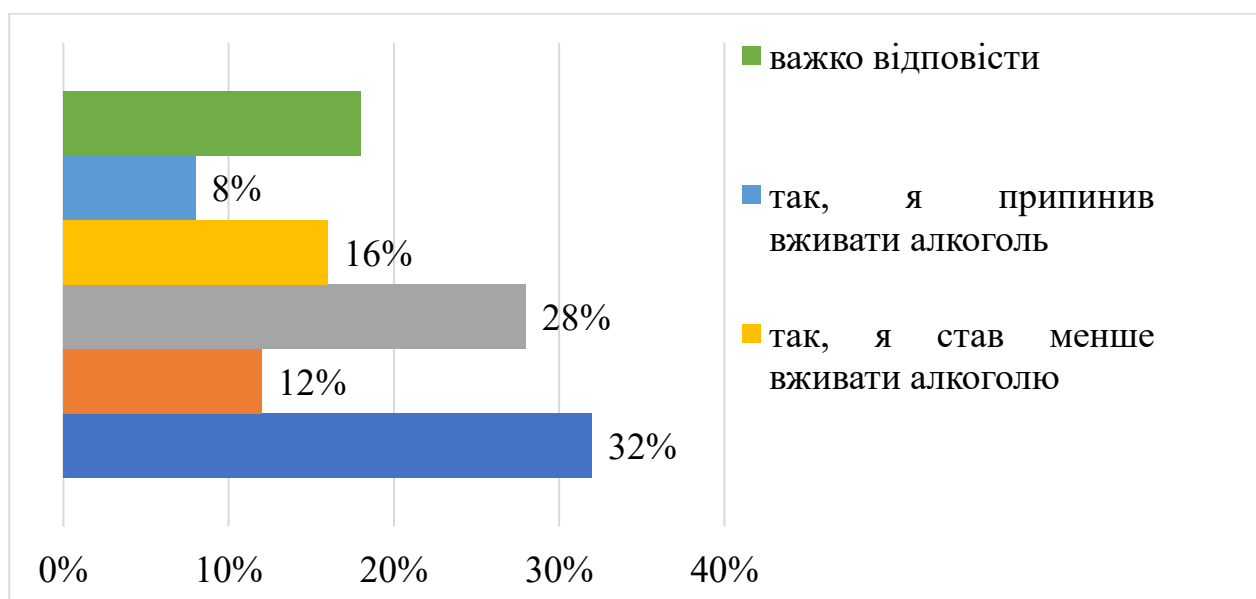

Рисунок 2.2. Результати відповідей учасників дослідження на запитання: «Чи вплинули військові дії на ваше споживання алкоголю?»

Відповідно у 32% споживання алкоголю залишилося без змін та війна ніяк не вплинула на відношення до спиртних напоїв. Однак, 12% зізналися, що від повномасштабного вторгнення почали вживати алкоголь, хоча раніше цього не робили. Збільшили обсяги споживання алкоголю 28%, а зменшили – 16%. Разом з тим, 8% взагалі припинили вживати алкоголь після повномасштабного вторгнення. Тому очевидно, що у 40% респондентів реакція на повномасштабне вторгнення проявилася у підвищенні бажання вживати алкогольні напої.

На запитання «Чи вживали ви колись наркотичні речовини?» 68% зазначили, що ніколи не вживали, але 32% вказали, що так вживали. На запитання: «Чи вплинули військові дії на ваше вживання наркотичних речовин?» було здобуто такі результати (рис.2.3.):

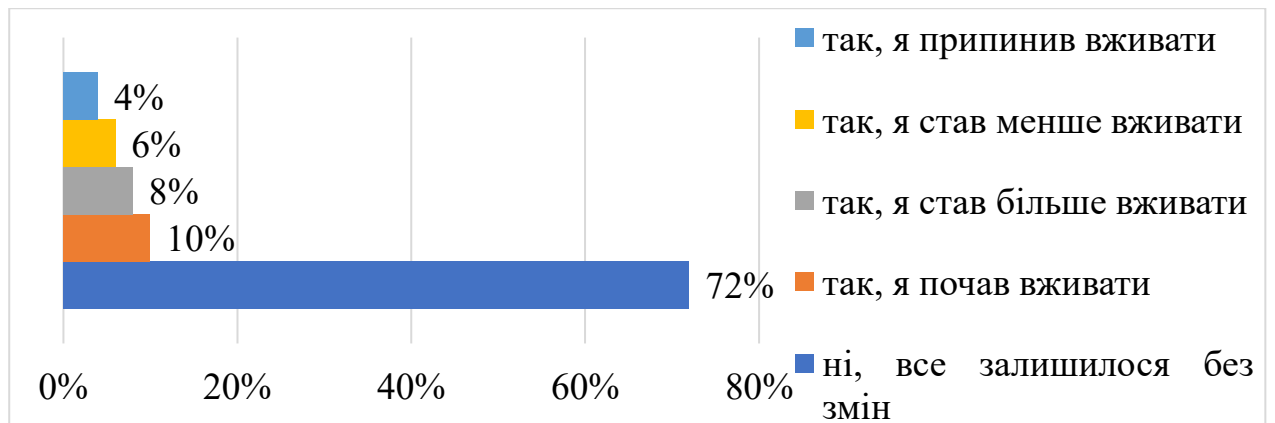

Рисунок 2.3. Результати відповідей учасників дослідження на запитання: «Чи вплинули військові дії на ваше вживання наркотичних речовин?»

Відповідно більшість із опитаних не вживали наркотичні речовини і війна ніяк не вплинула на появу цієї згубної звички. Однак 10% почали вживати наркотичні речовини у зв'язку із повномасштабним вторгненням. Також 8% стали вживати більше, а 6% – менше і ще 4% перестали вживати взагалі. Тому на 24% із числа опитаних війна суттєво вплинула на вживання та схильність до вживання наркотичних речовин. На запитання: «Як ви вважаєте, які із перелічених факторів найбільше впливають на бажання вживати алкоголь чи наркотичні речовини?» були отримані такі відповіді (рис.2.4):

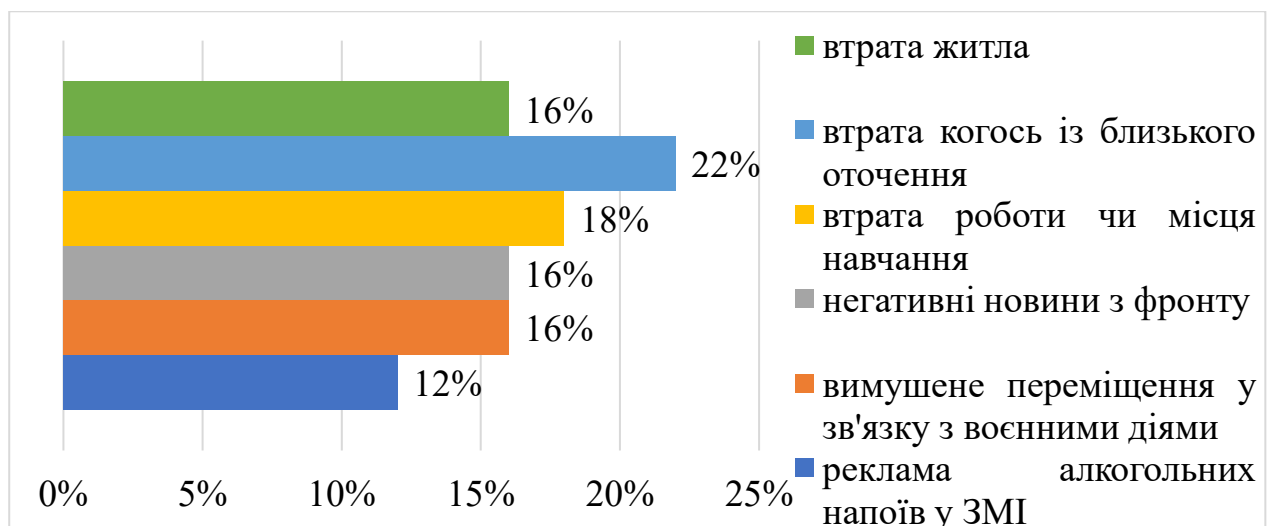

Рисунок 2.4. Результати відповідей учасників дослідження на запитання: «Як ви вважаєте, які із перелічених факторів найбільше впливають на бажання вживати алкоголь чи наркотичні речовини?»

Отож, 12% вважають, що негативно впливають засоби масової інформації, 16% називають провідною причиною вимушене переміщення, ще стільки ж – втрату житла. Також 18% вказують на втрату робочого місця чи навчання і 16% спонукають до появи згубних звичок погані новини з лінії фронту. Однак, 22% зазначили з – поміж перелічених причин втрату близької людини.

Щодо запитання «Як війна вплинула на ваше психологічне здоров'я?» то практично всі опитані 92% зазначили, що воно погіршилось і лише 8% відмітили, що війна ніяк не вплинула на їх психоемоційний стан. Також 96% зазначили, що їх поведінка змінилася під час війни та експерименту 4% відмітили, що війна не вплинула на їх поведінку.

На запитання: «Якщо поведінка під час війни змінилася, то як?» було здобуто такі відповіді (рис.2.5):

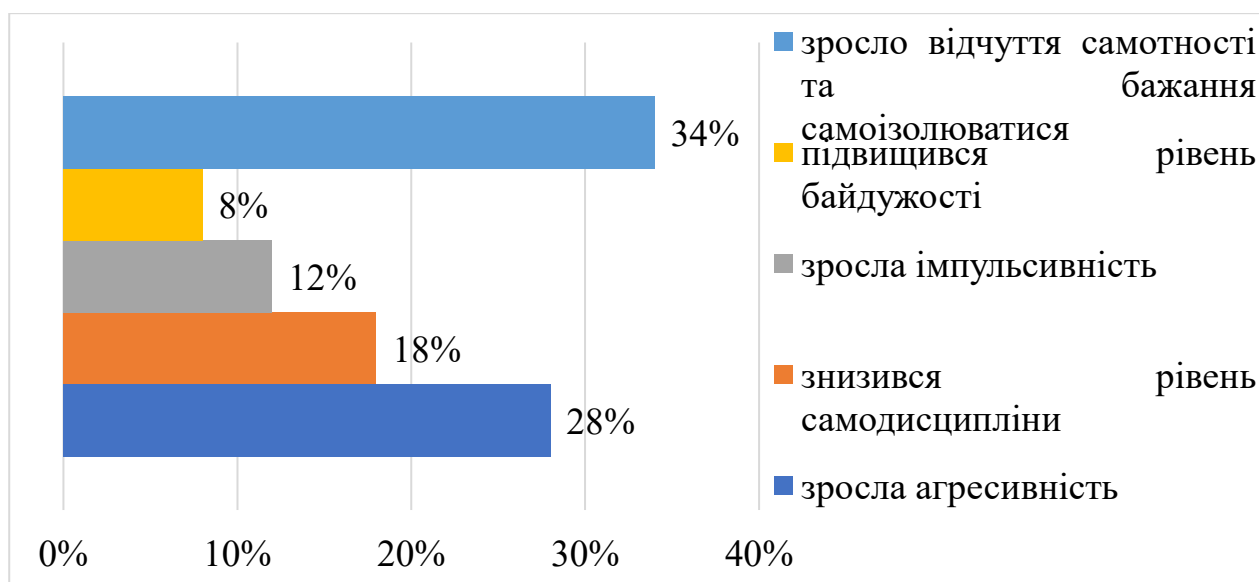

Рисунок 2.5. Результати відповідей учасників дослідження на запитання: «Якщо поведінка під час війни змінилася, то як?»

Відповідно у 26% зросла агресивність, а у 34% зросло відчуття самотності та бажання самоізолюватися. Тут, до речі, варто зазначити, що соціальна ізоляція може бути розглянута з точки зору потенціалу проявів девіантної поведінки, адже відчуття втрати звичайних кіл соціальної підтримки може призводити до появи . У 18% знизився рівень самодисципліни, ще у 12% зросла імпульсивність. Відповідно такі особи потрапляють у зону ризику щодо розвитку девіації,

оскільки мають нестабільний психоемоційний стан. Також у 6% підвищився рівень байдужості.

Щодо проявів протиправної поведінки, то 14% зазначили, що мали адміністративні порушення, решта ж не вчиняли ніяких протиправних дій під час повномасштабного вторгнення. На запитання: «Чи вплинула війна на ваші взаєностосунки з оточуючими?» відповіді респондентів розділилися наутспним чином (рис.2.6):

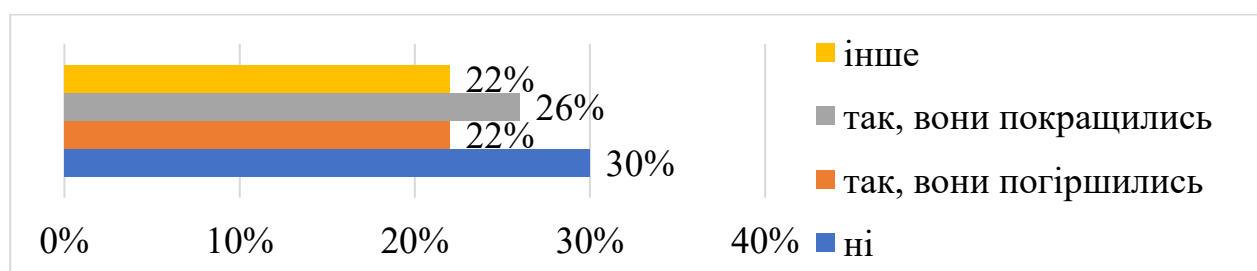

Рисунок 2.6. Результати відповідей учасників дослідження на запитання: «Чи вплинула війна на ваші взаєностосунки з оточуючими?»

Відповідно 30% відмітили, що війна ніяк не вплинула на взаєностосунки з оточуючими. У 22% стосунки погіршились, але у 26% вони покращились. Також значна частка опитаних –22% зазначили, що війна впливає на взаємодію з оточуючими, але їм важко сказати позитивно чи негативно, в залежності від окремих ситуацій на фронті та в політичному житті.

У ході анкетування більшість опитаних 68% помічали схильність до девіантної поведінки в когось зі свого оточення, а також 18% зазначили, що не спостерігали такого. Крім цього, 14% з-поміж іншого відмітили, що поведінка людей в оточенні досить мінлива та їм важко зробити чіткі висновки. Надалі було запропоновано запитання: «Якщо спостерігаєте, то які саме зміни в поведінці є?» (рис.2.7), на яке були отримані наступні відповіді:

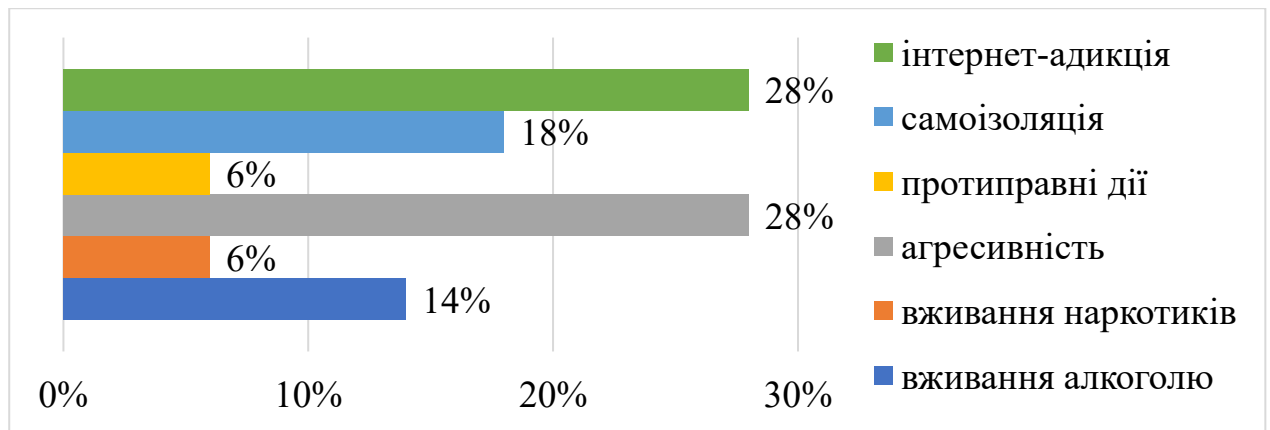

Рисунок 2.7. Результати відповідей учасників дослідження на запитання: «Якщо спостерігаєте, то які саме зміни в поведінці є?»

Відповідно 14% спостерігали серед близького оточення такий прояв девіації як вживання алкоголю, ще 6% – вживання наркотичних речовин. Підвищений рівень агресивності, після повномасштабного вторгнення, помітили в оточенні 28%, а протиправні дії – 6%. Високі показники самоізоляції серед знайомих відмітили 18%, а з-поміж іншого респонденти зазначили прояви інтернет-адикції 28%.

Наступне запитання анкети: «Як ви думаєте, чи впливає економічний рівень життя на прояви девіантної поведінки?» більшість респондентів відповіли стверджувально та зазначили, що сприяє підвищенню проявів девіантної поведінки – 82% та 18% зазначили, що не впливає.

На запитання: «Чи помічали Ви у себе або в оточуючих зростання інтересу до тем, пов'язаних з війною, насильством, зброєю?» відповіді респондентів розділилися таким чином: 60% зазначили, що інтерес суттєво зріс до війни, насильства, зброї, а також 20% невпевнено відповіли «можливо». Натомість 10% не помічали підвищення інтересу до війни, насильства і зброї. Ще 10% зазначили, що цікавість до війни спостерігають більше політичного та економічного характеру, оскільки в людей викликають занепокоєння військові негативні новини, ситуація на політичній арені світу та численні втрати в Україні.

Щодо запитання: «Чи вважаєте ви, що в суспільстві зараз спостерігається більша героїзація військових дій та насильства?», то відповіді респондентів розділися таким чином: 50% надали стверджувальну відповідь і вважають, що так і повинно бути. Також 20% відмітили, що спостерігається часткова героїзація насильства та військових дій. Ще 15% надали заперечну відповідь. Стільки ж 15% вважають, що військові дії героїзуються, але насильство – ні. Однак, з одержаних результатів можна зробити висновок, що в суспільстві поширився романтизм війни та героїзація військових дій, що змінює в окремих груп населення ставлення до насильства в цілому.

Крім того, 20% вважають, що в українському суспільстві зростає значимість військової сили як засобу вирішення конфліктів. Проте більшість – 60% так не вважають. Ще 20% зазначили, що в їх оточенні є люди в яких змінилося ставлення до насильства та існує загроза, що військові дії, в уяві окремих осіб, можуть легалізувати насильницькі дії серед мирного населення. Тобто в окремих груп населення спостерігається прояв романтизму військової сили, насильства.

На запитання «Чи стикалися ви або ваші знайомі з випадками кібербулінгу після початку війни?» 15% надали стверджувальну відповідь, 17% вказали, що такі випадки були у знайомих. Також 40% не були жертвами кібербулінгу з початку війни. У той же час, 28% надали більш розгорнуту відповідь та відмітили, що загалом стикалися з негативними коментарями та дискусіями, іноді в образливій формі, з росіянами, котрі підтримують війну, проте інших видів негативного впливу віртуального оточення не виявлено.

Щодо рівня агресії та ворожнечі у віртуальному просторі, то 55% відмітили, що він зріс. Натомість 45% вказали, що інтернет-простір суттєво допомагає в розв'язанні соціальних питань (знаходження житла під час внутрішнього переміщення, пошук благодійних установ). Окремими респондентами було відмічено, що в деяких ситуаціях інтернет-середовище сприяло згуртуванню населення під час складних ситуацій, що зумовлені наслідками військових дій.

На запитання: «Чи може війна або її наслідки позитивно впливати на суспільство?» 19% надали стверджувальну відповідь та було зазначено, що війна має деякі позитивні наслідки: сприяє згуртованості нації (особливо на початку повномасштабного вторгнення), а також виникає зосередженість на більш цінних аспектах, що пов'язані із підвищенням рівня відповідальності за безпеку не лише свою, а передусім рідних та близьких. 43% категорично заперечили позитивний вплив війни та зазначали, що війна призводить до зростання жорстокості в повсякденному житті. Разом з тим, 38% надали більш розгорнуту відповідь й обґрунтували негативні наслідки війни. Серед вчинків, які сприяли б попередженню або протидії різним проявам девіації респонденти називали зайнятість у спортивних секція, волонтерську діяльність та загалом різні види хобі (музика, прогулянки на природі, риболовля).

Отже, війна призводить до підвищення рівня прояву різни форм девіації. Важливо розуміти, що військові дії є потужним соціальним фактором, який може мати як негативні, так і певні (хоч і менш ймовірні) позитивні впливи на поведінку молоді. Кінцевий результат залежить від багатьох факторів, включаючи тривалість та інтенсивність війни, її наслідки для економіки та соціальної сфери, а також наявність та ефективність заходів з підтримки молоді.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення окресленої проблематики впливу війни на прояви девіантної поведінки та потребує більш комплексного підходу. Однак, результати проведеного емпіричного дослідження дають підстави припустити, що війна впливає на прояви девіантної поведінки серед молоді, серед яких вплив соціальних та економічних чинників відіграє провідну роль.

2.3 Освітні та виховні практики як чинники подолання схильності до девіантної поведінки молоді в Україні

Дієві освітні та виховні практики послуговують тими засобами, що забезпечують передусім попередження формування та прояву девіантної

поведінки у молоді. Важливо проводити систематичні дослідження щодо причин прояву девіантної поведінки молоді в умовах війни. Потрібно спрямувати роботу на дослідження ціннісних орієнтацій молоді, котрі можуть змінюватися в залежності від тривалості війни, її наслідків; соціальні орієнтації, котрі спрямовані на забезпечення базових потреб українців, їх реалізованість в умовах воєнного стану; сімейно-орієнтовані очікування та життєві стратегії. За даними соціологічних досліджень ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» серед основних життєвих цінностей у молоді найбільш пріоритетними є професійне становлення та кар'єрне зростання [37, с. 169].

Колективна діяльність може бути дієвою системою профілактичних заходів щодо прояву девіантної поведінки серед молоді. Тобто доцільно організовувати колективну трудову діяльність (волонтерський рух), комунікативну (наприклад, пропагування цікавих ідей через соціальні мережі), пізнавальну (організація спільної проєктної діяльності) [64, с. 200].

В освітньому середовищі важливо проводити соціальну профілактику девіантної поведінки серед молоді у врахуванням відношення всіх суб'єктів освітнього процесу за такими показниками:

- особистісні особливості молодого покоління – темперамент, особливості характеру, тривожність, стресостійкість, самооцінка, характер міжособистісних взаємовідносин;
- професійний рівень педагогічного складу – з урахуванням думки здобувачів освіти, керівництва, колег;
- здатність організовувати інтеграцію та взаємодію представників різних соціальних інститутів [42, с. 83].

До основних принципів соціальної профілактичної роботи належать:

- комплексність – організація комфортного соціального простору, сім'ї та особистості;
- адресність – врахування вікових, статевих та соціальних характеристик;

- масовість – встановлює пріоритет групових форм роботи;
- позитивність інформації – подача інформації у позитивній формі;
- мінімізація негативних наслідків;
- визначення особистісної відповідальності та рівня зацікавленості учасників профілактичної роботи;
- максимальна активність особистості;
- спрямованість на майбутнє – активізація позитивних цінностей, оцінювання наслідків поведінки, спланованість соціально-схваленої поведінки [59, с. 84].

Важливою складовою профілактики девіантної поведінки молоді є правове виховання:

- провадження правової освіти – формування навичок активної правомірної поведінки;
- індивідуальна робота з тими, хто перебуває на внутрішньому обліку – забезпечення соціальної адаптації молодого покоління у суспільстві;
- організація самоврядування у закладах освіти, де здобувачів освіти активно організовують колективне життя;
- організація роботи ради профілактики правопорушень – системна робота з особами, котрі схильні до девіантної поведінки та обговорення в педагогічному колективі різних форм впливу на молодь [51, с. 165].

Серед методів правового виховання профілактики девіантної поведінки виділяють: попередження, покарання, правове просвітництво, використання методів формування правової свідомості в молоді, стимулювання правослухняної поведінки, використання проблемно-пошукових методів, дискусій, проведення тренінгів, диспутів, ділових ігор тощо [51, с. 166].

Як зазначає О. Іваницький важливо застосовувати низку заходів на різних рівнях у межах проведення профілактичної роботи щодо попередження девіантної поведінки: належна організація соціального середовища, широке інформування про наслідки девіантної поведінки; навчання соціальним навичкам та просвітницька робота; пошук альтернативних занять на протидію

девіації; ведення здорового способу життя; сприяння активізації особистісного потенціалу [25, с. 7].

Важливою ознакою девіації є наявність конфлікту, суперечностей між моральними нормами та правами, а також несформованість здатності молодої людини їх виконувати та дотримуватись. Тому робота над попередженням та подоланням різних типів конфліктів вимагає створення відповідної психосоціальної програми. Доречно зазначити, що згідно статистичних даних суттєва частка підлітків скоюють правопорушення, щоб задовольнити прагнення пізнати нове, спробувати щось заборонене чи невідоме. Інша ж частина вчиняє такі дії через відсутність належного рівня зайнятості або ж задля самоствердження. У сучасних умовах молодь не отримує належної уваги з боку дорослих, передусім батьків. Тому для розробки програми попередження девіантної поведінки доцільно враховувати психологічні та вікові особливості молодого покоління, негативний вплив сімейних відносин, факторів навколишнього середовища, негативний вплив засобів масової інформації, соціально-політичної та економічної ситуації в державі тощо. Передусім важливо підвищити роль сім'ї у профілактиці девіантної поведінки та провести освітньо-педагогічну підготовку батьків щодо їх дії на підлітків та налагодження внутрішніх сімейних стосунків, підвищення виховної ролі закладів освіти, в яких перебуває молодь та посилення взаємодії таких установ із соціальними службами, вироблення спільної стратегії взаємодії соціальних робітників та педагогів. Єдність сім'ї, закладу освіти та соціальної установи посилює ефективність виховного впливу на представників молодого покоління, котрі схильні до девіантної поведінки. Словом, основне значення має належний виховний вплив як суспільний процес, що є важливим складником соціального середовища [33, с. 121-122].

Для запобігання прояву девіантної поведінки молоді, в умовах воєнного стану, доцільно застосовувати кращі виховні практики, що спрямовані на підвищення рівня згуртованості:

- посилення національно-патріотичного соціального виховання;

- пропагування українських та європейських цінностей;
- проведення просвітницької роботи;
- переформатування функцій соціального працівника в умовах війни, що спрямовується на створення умов для підвищення рівня безпеки громадян, захисту їх прав, забезпечення соціальної допомоги;
- відновлення людей в порушених правах, створення умов для забезпечення базових потреб;
- розробка соціальних програм та їх спрямованість на вихід із кризової ситуації;
- робота над запобіганням прояву різних форм насильства, гендерної нерівності тощо;
- проведення системної роботи із соціальної адаптації та інтеграції;
- робота над створення безпечних умов в соціальному та освітньому середовищах;
- робота над забезпеченням соціально-психологічної підтримки, що спрямована на відновлення життєстійкості, підвищення стресостійкості та зміцнення емоційного інтелекту;
- проведення профілактичної роботи щодо дотримання інформаційної гігієни;
- попередження соціальних конфліктів, робота над їх розв'язанням;
- постійний моніторинг психологічного, соціально-економічного стану населення [12, с. 54].

Досвід та результати проведеного дослідження щодо соціальної нерівності в оцінках українців до й під час війни свідчить, що навіть якщо люди добре обізнані зі шкодою алкоголю чи наркотичних речовин вони не завжди можуть протистояти негативному впливу оточення та відмовитися від небезпечної пропозиції [67, с. 260].

Страх смерті вмонтований в інстинкт виживання. Вцент зруйноване відчуття безпеки не підлягає швидкому відновленню, а вимагає тривалої комплексної та системної роботи. Екзистенційні страхи зумовлюють соціальну

дезадаптацію, що може викликати реактивну поведінку в складній життєвій ситуації, яка не має логічного пояснення [18, с. 74].

Програма профілактики та подолання девіантної поведінки повинна мати міждисциплінарну структуру та охоплювати соціологічний, психологічний та біологічний аспекти, що впливають на вибір поведінкової моделі людини. До складу такої моделі входять: соціальні цінності та переконання, злагоджена структура соціальної системи, цілеспрямований вплив організаційних суб'єктів соціальної роботи, діяльність референтних груп [4].

До основних заходів делінквентної та девіантної поведінки належать:

- злагоджені відносини в сім'ї, конструктивне вирішення проблемних ситуацій, відсутність агресії та домашнього насильства;
- обмеження в перегляді відеоконтенту, котрий пропагує насилля чи злочинну діяльність;
- підвищення якості освіти та ефективності виховної роботи в закладах освіти;
- створення умов для здобуття позитивних емоцій від оточення [69, с. 61].

Для забезпечення якісного соціального середовища доцільно створити кейси на основі моніторингових дослідження впливу війни на прояви девіантної поведінки в молоді, котрі мають бути спрямовані на вирішення низки проблемних питань:

- сприяння відновленню економіки та підвищенню соціально-економічного рівня життя (подолання безробіття, підвищення рівня заробітної плати, забезпечення соціального пакету);
- розробка цифрових платформ для звернення громадян та надання інформації щодо певних адміністративно-територіальних понять;
- забезпечення інформаційно-діагностичного супроводу молоді щодо ключових питань соціального, економічного та освітнього характеру;
- підвищення якості надання адміністративних, освітніх та інших видів послуг;

- змістовне наповнення кейсів та оцінювання інвестиційної привабливості проєктів, що спрямовані на розвиток інфраструктури відповідної місцевості чи громади;

- визначення ризиків та переваг щодо інвестування відповідних соціальних проєктів та розробка рекомендацій для інвесторів [6, с. 28].

Загалом соціальна програма профілактики та подолання девіантної поведінки складається із комплексу міждисциплінарних заходів, що спрямовані на запобігання, корекцію порушень соціальних норм та відхилень у поведінці. Передусім, перед розробкою програми, важливо визначити причини прояву девіантної поведінки, вплив усіх негативних факторів, що пов'язані з війною та встановити роль середовища, соціального оточення у прояві девіантної поведінки серед молоді. Для попередження та запобігання прояву девіації важливо сформувавши в молоді стійкі соціально-позитивні цінності та навички. Тут важливо працювати злагоджено із психологічною службою та сприяти зміцненню емоційно-вольової сфери, стресостійкості та самооцінки. Молодь в підлітковому віці стоїть на порозі професійного самовизначення, а коректна допомога в цьому напрямі зміцнить позиції та додасть впевненості рухатись вперед. Важливу роль у попередженні та запобіганні прояву девіантної поведінки відіграють заклади освіти та їх планомірна робота в наданні якісних освітніх послуг та організації дозвілля здобувачів освіти. Тобто створення сприятливого психологічного мікроклімату, безпечного освітнього середовища, проведення освітніх профілактичних заходів (лекцій, тренінгів, бесід) дозволяє скоригувати поведінку здобувачів освіти. Раннє виявлення осіб, котрі схильні до девіантної поведінки дозволяє розробити індивідуальні, комплексні програми та запобігти масовому прояву девіації. Низка соціальних, психологічних, освітніх та реабілітаційних заходів щодо осіб, котрі проявили девіантну поведінку дозволяють спрямувати особистість на виконання суспільнокорисних завдань. Соціальний супровід сімей дозволяє підвищити психологічну та педагогічну компетентність батьків, налагодити довірливі стосунки в родині, попередити домашнє насильство. Доцільно також соціальним службам працювати з

громадою та сприяти організації дозвілля молоді, проводити різного типу соціальні акції, налагодити співпрацю із правоохоронними органами та громадськими організаціями. В сучасних реаліях доцільно молодих людей, котрі схильні до девіантної поведінки активно залучати до волонтерської діяльності, надавати їм громадські доручення та контролювати їх виконання. Для осіб, котрі вимушено перемістилися доцільно провести соціальну реабілітацію, де провідними мають бути заходи із соціальної адаптації та інтеграції, надання якісного соціального супроводу та психологічної підтримки. Розроблена соціальна програма запобігання, профілактики та корекції девіантної поведінки має постійно удосконалюватись, доповнюватись новими заходами та методами їх реалізації.

Отже, соціальна програма попередження та подолання девіантної поведінки має включати профілактичні заходи соціально-економічного спрямування (підвищення соціально-економічного рівня життя населення), соціально-педагогічні (синергія роботи закладів освіти, соціальних установ та сімей), соціально-культурна (підвищення функціональної спроможності культурно-дозвіллевих центрів, спортивних секцій та проведення соціально-культурних заходів й акцій, що спрямовані на формування позитивних життєвих установок та популяризацію здорового способу життя), соціально-правова (системна робота з правоохоронними органами, соціальна підтримка осіб, що опинилися в скрутних життєвих обставинах, вдосконалення роботи щодо профілактики правопорушень), а також робота з громадою (поглиблення співпраці з громадськими організаціями, розробка та втілення соціальних проєктів і програм, залучення інвесторів для їх реалізації, створення стійкої мережі соціальної підтримки).

Висновки до розділу 2

Проведене емпіричне дослідження з використанням методів анкетування дало можливість проаналізувати різні аспекти впливу війни на прояви девіації серед молоді. За результатами дослідження було встановлено, що здебільшого

економічні, соціальні та психологічні чинники впливають на негативний психологічний стан особистості, спонукають до вживання психотропних речовин та прояву девіації. Найбільш вагомими факторами ризику, що впливають на підвищення проявів агресії, надмірної тривожності та породжують схильність до девіантної поведінки, було визначено: вимушене переміщення, втрата житла, втрата рідних чи близьких, пережиті сцени насильства в районах військового зіткнення, а також труднощі в соціальній адаптації та інтеграції в новому соціальному середовищі, зниження економічного рівня життя населення, порушення добробуту, втрата роботи тощо. Також війна спонукає до підвищеного рівня агресії, імпульсивності та сприяє розвитку схильності до різних проявів девіантної поведінки.

Однак, спостерігаються деякі позитивні наслідки перебування у надзвичайних умовах: підвищення рівня згуртованості, почуття відповідальності за своє здоров'я і життя та здоров'я і життя рідних, осмислення своєї суспільної значимості для збереження та захисту держави. Не дивлячись на загалом негативний вплив війни на молодь, для окремих осіб саме надзвичайні події війни стали поштовхом для подолання згубних звичок та переосмислення власної поведінки.

Враховуючи здобуті результати дослідження, представлено освітні та виховні практики, які сприяють попередженню появи схильності до девіантної поведінки. Передусім, відповідні заходи мають проводитись з дотриманням соціальних принципів та бути спрямовані на створення сприятливого психологічного мікроклімату, організації належного рівня соціально-побутових умов для молодих людей, а також їх задіяння в різних просвітницьких програмах, волонтерській діяльності, культурних та спортивних заходах тощо. Серед вимушених переселенців важливо проводити належну соціальну роботу, спрямовану на підвищення рівня соціальної адаптації в нових умовах, та інтеграції, що убезпечить від негативних проявів девіації.

ВИСНОВКИ

У представленій роботі проаналізовано основні теоретичні підходи до вивчення девіантної поведінки молоді. Девіація розглядається як акт дії та як процес, що породжений певними чинниками та конкретною ситуацією, і представляє собою відхилення від норми, тобто порушення людиною загальноновизнаних соціальних норм та цінностей. Термін «девіантна поведінка» є мультидисциплінарним та може вивчатися з філософської, психологічної, антропологічної, педагогічної та соціальної точок зору.

Охарактеризовано соціальні, психологічні та економічні чинники, що сприяють зростанню девіантності серед молоді під час війни. Серед соціальних чинників доцільно підкреслити труднощі в соціальній адаптації та інтеграції, що призводять до соціальної ізоляції та появи інтернет-адикції. Серед економічних чинників вагоме значення мають зниження економічного рівня життя населення, втрата роботи, житла, зміна постійного місця проживання тощо. Таким чином виникають стреси, надмірна агресивність, імпульсивність, відчуття безвиході, що може породжувати схильність до суїцидальної поведінки, вживання психотропних речовин, насильства тощо. Серед психологічних чинників можна виділити негативні новини з фронту, втрата рідних чи близьких або їх перебування в зоні бойових дій, що призводить до появи страху, стресу, посттравматичних стресових розладів, які зрештою стають причиною прояву девіантної поведінки таких як романтизм військових злочинів, булінг, соціальна ізоляція, кіберзлочинність тощо. В умовах війни, молодь може стати свідками військових злочинів, різних проявів насильства, що теж може по-різному впливати на особистість (в тому числі спонукати до прояву девіантної поведінки та жорстокості).

В роботі було визначено основні форми девіантної поведінки молоді. Особлива увага була приділена визначенню нових форм прояву девіантної поведінки, а саме: булінгу, кіберзлочинності, хактивізму, інтернет-адикції, романтизму насильства та військових злочинів, появі радикальних та

екстремістських угруповань, соціальної ізоляції тощо. В умовах військової агресії соціальний контроль слабшає. Що може спонукати до протиправних дій та появи різних форм девіантної поведінки.

У представленій роботі проаналізовано результати авторського емпіричного дослідження, проведеного за допомогою онлайн-анкетування та фокусованого групового інтерв'ю. В результаті було з'ясовано, що війна та негативні новини по-різному впливають на респондентів. Загалом відповідні чинники викликають негативні емоції, сприяють появі стресів, надмірної тривожності, що більшість опитаних спонукає до вживання психотропних речовин та підвищує їх рівень агресії. Проте, позитивним моментом можна вважати і наявність серед опитаних й таких, що внаслідок війни відмовились від згубних звичок та навпаки, відчули високий рівень відповідальності й не мають схильності до девіації. Тож не зважаючи на те, що війна підвищує рівень схильності до девіантної поведінки, її наслідки іноді виступають дієвим важелем у кардинальній зміні життєвих цінностей та пріоритетів, що сприяє підвищенню рівня відповідальності, згуртованості, зібраності та стає рушійною силою на шляху до позитивних змін особистості.

На основі здобутих результатів дослідження сформовано рекомендації щодо подолання девіантної поведінки молоді під час війни. Запропоновано освітні та виховні практики, які дозволяють попередити прояви девіантної поведінки. Найбільш дієвими практиками профілактики девіантної поведінки є ті, що проводяться в закладах освіти фаховими соціальними педагогами та практичними психологами. Однак, за певних умов цього може бути недостатньо, тому важливо спрямовувати роботу комплексно та максимально активізувати молодь у різних видах діяльності (спортивній, волонтерській, культурній, освітній тощо). Дієва соціальна робота та соціальний супровід сімей дозволяють підвищити психологічну та педагогічну компетентність батьків, налагодити довірливі стосунки, попередити домашнє насильство. Важливими є також різні соціальні акції, що сприяють підвищенню рівня згуртованості, активізують співпрацю між правоохоронними органами та громадськими організаціями,

зкладами освіти тощо. Отже, в умовах війни соціальна робота з молоддю має нести комплексний, системний характер та сприяти попередженню проявів девіантної поведінки, допомозі у задоволенні первинних потреб серед вимушених переселенців та тих сімей, що потрапили в складні життєві обставини, сприяти їх соціальній адаптації та інтеграції у відповідне соціальне середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамська З. Соціально-психологічні причини суїцидальної поведінки підлітків в умовах війни. *IV Міжнародна наукова конференція «ВОЄННІ КОНФЛІКТИ ТА ТЕХНОГЕННІ КАТАСТРОФИ: історичні та психологічні наслідки»*. Тернопіль. 2024. С. 16-19
URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/44793/2/MCTD_2024_Adamska_Z-Social_psychological_causes_16-19.pdf (дата звернення 21.02.2025)
2. Андрусишин Р. М. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 69. С. 13-19.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_69_3 (дата звернення 21.01.2025)
3. Андрусишин Р. М. Девіантна поведінка як форма соціального відхилення. *Правові горизонти*, 2019. Секція 4. С. 24-29
URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/74454/1/Andrusyshyn_deviantna_povedinka_iak_forma.pdf
(дата звернення 27.02.2025)
4. Афонін Е. А., Мартинов А. Ю., Хасанов Р. Р. Делінквентність як прояв патопсихологічного стану трансформаційного суспільства під час переходу від тоталітаризму до демократії. *Український соціум*, 2023, № 2 (85). С. 13–30 URL: <https://doi.org/10.15407/socium2023.02.013> (дата звернення 18.01.2025)
5. Балтаджи П. М., Матвєєва Л. Г. Війна як форма соціального конфлікту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. С.10-14
URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.2> (дата звернення 01.03.2025)
6. Білецька А. О. Девіантна поведінка підлітків як наслідок порушення соціалізації. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2023. Вип. 42. С. 25-29.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2023_42_9 (дата звернення 10.02.2025)
7. Богатирьов І. Проблема наркозлочинності в умовах воєнного стану в Україні: протидія та запобігання. *Публічне право*. 2023 № 3 (51) С. 93-99

URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/51/10.pdf> (дата звернення 23.01.2025)

8. Бойчук П. М., Козірога М. А., Романюк А. М. Булінг як соціально-психологічне явище у сучасному освітньому просторі. *Академічні студії. Серія : Педагогіка*. 2021. Вип. 3(2). С. 10 - 16. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/acsp_2021_3\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/acsp_2021_3(2)_4) (дата звернення 03.03.2025)

9. Бут В. В. Девіація як соціальний феномен. *Гуманітарний вісник ЗДА*. 2011. № 47 С. 75-87 URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/VISNIK_47_75.pdf (дата звернення 19.01.2025)

10. Бутиліна О. В. Девіація як форма поведінки маргіналів. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти. *Матеріали наук.- практ. конф., Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т права та масових комунікацій, Ф-т психології, менеджменту, соц. та інформ. технологій. Соціологічна асоціація України*. Харків : ХНУВС, 2012. С. 46-50 URL: <https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/f852064b-6c59-4cbd-b8ee-602df6512a35/download> (дата звернення 17.01.2025)

11. Власенко Р. В., Яценко Л. Д. Соціальні ризики України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023, №7. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-01> (дата звернення 10.02.2025)

12. Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки: Збірник тез IV Міжнародної наукової конференції, 18-19 квітня 2024 р. / упоряд. А. А. Криськов, М. Я. Блавицький, Н. В. Габрусєва. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2024. 177 с. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/44755/1/Zbirnyk_%20VC_2024.pdf (дата звернення 26.01.2025)

13. Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь України. Підготовлено ГО «Аналітичний центр Cedos» і дослідницькою агенцією Info Sapiens за ініціативи, а також фінансової, технічної та організаційної підтримки Представництва Фонду ООН в галузі народонаселення

в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України. 2023. 74 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1dG5GobfZhKztAzrsbM4TmkNXOszKDt1n/view?usp=sharing> (дата звернення 10.02.2025)

14. Гарасимів Т., Муринець Н. Механізм детермінації девіантної поведінки дитини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2018. № 889. С. 21-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2018_17_6 (дата звернення 27.01.2025)

15. Герасіна Л. М. Проблеми девіантної поведінки в контексті соціологічного виміру. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011, № 7. С. 209-224 URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3549/1/Gerasina_209.pdf (дата звернення 18.01.2025)

16. Гірняк А. Н., Гірняк Г. С. Формовияви девіантної поведінки у сучасних молодіжних субкультурах та їх соціально-психологічний аналіз. *Психологія і суспільство. Психологічні науки*. 2023. № 1. С. 199-204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2023_1_9 (дата звернення 27.01.2025)

17. Громадська організація «Інститут молоді». Дослідження «Вплив війни на молодь в Україні». 2023. URL: <https://inmol.org/doslidzhennia-vplyv-vijny-na-molod-v-ukraini/> (дата звернення 24.02.2025)

18. Гумін О., Кузьма Ю. Особливості виникнення і розвитку девіантної поведінки неповнолітніх засуджених без ізоляції від суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2024. Т. 11, № 1. С. 73-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2024_11_1_13 (дата звернення 17.01.2025)

19. Девіантна поведінка: історія, теорія, практика: матеріали конференції / за ред. Максимової Н. Ю., Грись А. М., Максим О. В. Київ, 2021.106с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729036/1/%D0%A1%D0%B1.%D1%82%D0%B5%D0%B7%202021-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD.pdf> (дата звернення 19.01.2025)

20. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти. *Матеріали наук.-практ.конф. МВС України, Харк.нац.ун-т внутр.справ. Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України.* Харків: ХНУВС, 2015 166 с. URL: <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/84.pdf> (дата звернення 11.01.2025)
21. Долженко Л. Ю. Кіберзлочинність: криміналістична характеристика та особливості розслідування. *Молодий вчений.* 2020. № 5(2). С. 219-223. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2020_5\(2\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2020_5(2)_24) (дата звернення 21.02.2025)
22. Дубовик К. Девіантна поведінка як соціальна проблема. *Актуальні проблеми державного управління.* 2018. Вип. 2. С. 21-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2018_2_5 (дата звернення 21.01.2025)
23. Жванія Т. В. Девіантна поведінка особистості: соціальні та психологічні критерії визначення. *Сучасне суспільство.* 2013. Вип. 2. С. 170-178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2013_2_16 (дата звернення 17.01.2025)
24. ЗВІТ щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2022 рік (за даними 2021 року). Київ, 2022. URL: <https://drive.google.com/file/d/1q6BW5vy2fPor1bWOYN4i9qFC819i-8Vq/view?usp=sharing> (дата звернення 27.04.2025)
25. Іваницький О. В. Девіантна поведінка молоді в Україні: чинники виникнення та державні заходи подолання. *Актуальні проблеми державного управління.* 2008. № 2. С. 83-90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2008_2_12 (дата звернення 24.01.2025)
26. Історія української соціології. XIX-XXI: навчальний посібник /за редакцією В. П. Степаненка і К. В. Батаєвої. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 566 с. URL: <https://sau.in.ua/magazine/2768/> (дата звернення 27.01.2025)
27. Кікалішвілі М. Соціологічні теорії девіантної поведінки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2018. №1 (106) С. 32 – 36 URL: http://www.visnyk.law.knu.ua/images/articles/N_106_2018_Kikalishvili.pdf (дата звернення 18.02.2025)

28. Кікалішвілі М. В. Біологічні теорії девіантної поведінки. *Юридична наука*. 2016. № 3. С. 161-168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_3_14 (дата звернення 21.01.2025)
29. Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 3 С. 109-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_3_19 (дата звернення 19.02.2025)
30. Кікалішвілі М. В. Психологічні теорії девіантної поведінки: психодинамічні аспекти. *Юридична наука*. 2016. № 6. С. 4-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_3 (дата звернення 15.02.2025)
31. Когут М., Зан М., Переш І. Соціальна девіація: поняття та класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2019. Випуск 59. Том 1. С. 55-59 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib> (дата звернення 21.02.2025)
32. Козубовська І. В., Булеза Б. Я., Шип О. В. Наукові підходи до проблеми девіантної поведінки неповнолітніх «групи ризику» в США. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2023. Вип. 1. С. 64-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2023_1_14 (дата звернення 21.01.2025)
33. Ком'яга А. В., Головка В. М. Проблема поведінкової девіації молоді та профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. *Правова система: теорія і практика*. 2022. Ч.2 С. 118-122 URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.2.18> (дата звернення 24.01.2025)
34. Комісаров О. Г., Гаман І. Г. Співвідношення насильницького й інформаційного екстремізму: теоретичні основи та досвід протидії. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2(2). С. 83-93. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2024_2\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2024_2(2)_8) (дата звернення 07.03.2025)
35. Корж К. М. Специфіка означення понять «соціальна патологія», «соціальна норма», «соціальне відхилення», «девіантна поведінка» в соціології.

- Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. № 4. С. 136-144.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2014_4_21 (дата звернення 11.02.2025)
36. Крушинська Н., Когут І., Матвеев С. Соціальні наслідки війни в Україні та роль адаптивної фізичної культури в їх подоланні. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2022. №3 С. 89-94
URL: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2022.3.89-94> (дата звернення 27.02.2025)
37. Куниця Т. Ю. Вплив війни між Україною та Росією на формування соціальних орієнтацій учнівської молоді. *Вісник науки та освіти*. 2022 №6(6) С. 161-172 URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-6\(6\)-161-172](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-6(6)-161-172) (дата звернення 17.01.2025)
38. Ланцедова Ю. О., Кушнір М. М. Сутність, базисні властивості та розмежування девіантної поведінки, примусу та насильства. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 74. С. 34-41.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2020_74_7 (дата звернення 24.01.2025)
39. Левін О. Л. Девіантна поведінка та соціальний контроль. *Соціологія. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*. 2019. С.47-57
URL: <https://philarchive.org/archive/-5766> (дата звернення 21.01.2025)
40. Ліннік Ю. В. Соціально-психологічні чинники девіантної поведінки у студентів: діагностика та корекція. *Health & Education*. 2024. №1. С. 209-216
URL: <https://doi.org/10.32782/health-2024.1.28> (дата звернення 12.01.2025)
41. Ліпич Л. М., Ніколаєнко С. Л., Балагура О. О. Молодіжні субкультури: історія, теорії та практики конструювання. *«Перспективи». Соціально-політичний журнал*. 2022. № 2. С. 188-197.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Perspekt_2022_2_25 (дата звернення 27.02.2025)
42. Моргай Л. Соціальна профілактика девіантної поведінки в молодіжному середовищі закладу вищої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. №1. С. 80–85. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.12> (дата звернення 21.01.2025)

43. Національна соціальна сервісна служба України. Протидія романтизації насильству. 2023 URL: <https://nssu.gov.ua/news/protydiia-romantyzatsii-nasylstvu> (дата звернення 19.02.2025)
44. Нельга Т. О., Дзекунова Д. М. Соціально-економічні фактори девіантної поведінки підлітків та молоді в Україні. *Наукові праці МАУП*, 2017. Вип. 52(1). С. 33 ↓ 38 URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/464> (дата звернення 29.01.2025)
45. Олійник І. Д. Маргіналізація та соціальна ізоляція та як засадничі параметри дослідження прекарних практик. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. Вип. 37. С. 234 - 241. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2022_37_41 (дата звернення 13.03.2025)
46. Омбудсман України. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/monitoring-vipadkiv-suyicidiv-sered-ditej (дата звернення 24.04.2025)
47. Павелків В., Малахова О. Соціальна депривація як чинник формування девіантної поведінки у підлітків. *Психологія: реальність і перспективи*. 2021. Вип. 16. С. 156 - 165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2021_16_21 (дата звернення 23.01.2025)
48. Пеца Д. Д., Росоха Я. М. Девіантна поведінка за умов воєнного стану: чинники, наслідки, механізми впливу. *Аналітико-порівняльне правознавство*. 2025. №1. С. 53-57 URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.7> (дата звернення 25.02.2025)
49. Плевко С. Г. Чинники девіантної поведінки правосвідомого суспільства. *Право і безпека*. 2024. № 3. С. 85-96 URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.3.08> (дата звернення 27.01.2025)
50. Подольська Є. А., Єременко Ю. В. Соціально-психологічна дезадаптація обдарованих дітей як фактор девіантної поведінки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2016. Вип. 37. С. 255-259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2016_37_39 (дата звернення 21.01.2025)

51. Попадич О. О. Правове виховання як напрям профілактики девіантної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2023. Вип. 1. С. 163-168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2023_1_34 (дата звернення 30.01.2025)
52. Прокопенко Л. І. Метод анкетування у соціологічних дослідженнях бібліотек України. *Культура і мистецтво у сучасному світі.* 2015. Вип. 16. С. 45-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kmss_2015_16_8 (дата звернення 27.02.2025)
53. Прохоренко Є. Я. Девіантна поведінка від джерел до сучасності. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2023. Вип. 43. С. 187-195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2023_43_33 (дата звернення 21.01.2025)
54. РБК-Україна. В Україні рівень злочинності не виріс, але з'явилися цікаві нюанси. 22.01.2024 URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayini-riven-zlochinnosti-viris-ale-z-yavilisya-1705908276.html> (дата звернення 16.02.2025)
55. Розлуцька Г. М. Вимушене переселення як чинник девіантної поведінки дітей і підлітків у полікультурному середовищі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2023. Вип. 1. С. 186-189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2023_1_38 (дата звернення 27.01.2025)
56. Русанов В. Коли норми руйнуються: девіантна поведінка населення під час війни в Україні: Дослідження впливу війни на девіантну поведінку українського населення та можливі шляхи профілактики через психологічну корекцію та соціальні програми. *Психосоматична медицина та загальна практика.* 2024. Т.9 №3 3 с. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/528> (дата звернення 29.04.2025)
57. Рущенко І. П. Соціологія особистості та девіантної поведінки. Текст лекцій для студентів спеціальності 054 «Соціологія». Харків: НТУ «ХПІ», 2020. С. 130. URL: <https://drive.google.com/file/d/1MeYzGpG1-zagBirIVyIRklmVDT1E6sXz/view?usp=sharing> (дата звернення 15.02.2025)
58. Сердечна Л. В. Реклама як чинник девіантної поведінки в контексті архетипічного підходу. *Українське товариство. Архетипи соціальних*

URL: <https://doi.org/10.15407/socium2023.02.106> (дата звернення 16.01.2025)

59. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук.ред.д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.

60. Соціологічна група «Рейтинг». Загальні настрої українців під час війни (листопад ↓ грудень 2024). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/general_opinion122024.html (дата звернення 25.01.2025)

61. Соціологічна група «Рейтинг». Загальні настрої українців під час війни Комплексне дослідження: як війна змінила мене та країну. Підсумки року. Лютий. 2023. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhen_nya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html (дата звернення 21.02.2025)

62. Соціологія девіантної поведінки. Навчальний посібник / уклад. І. С. Веред та Ю. В. Кушнір. Донецьк: КІЦ, 2013. 192 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xmaar8YxgNIKgeTHagoRmHr3TpFJhneO/view?usp=sharing> (дата звернення 27.01.2025)

63. Суський Я. С. Концептуалізація теми суб'єкта в теорії соціальних систем Н. Лумана. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 113. С. 199-203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_113_53 (дата звернення 25.02.2025)

64. Сьомкіна І. С. Можливості творчої колективної діяльності в профілактиці девіантної поведінки підлітків. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2020. № 7. С. 195-203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2020_7_20 (дата звернення 07.02.2025)

65. Тимошенко В. І., Корольчук В. В. Причини та юридичні наслідки девіантної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 76(1). С. 73-78. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_76\(1\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_76(1)_13) (дата звернення 23.02.2025)

66. Ткач Б. М. Теорії девіантної поведінки. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10, Вип. 27. С. 552 - 563. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsu_h_2015_10_27_54 (дата звернення 28.02.2025)

67. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с. URL: https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/Maket_Ukr_suspilstvo_2023.pdf (дата звернення 27.01.2025)

68. Український інститут майбутнього. Як змінився психоемоційний стан українців: звіт за результатами онлайн-дослідження. 29.05.2023 URL: <https://news.uifuture.org/yak-zminivsia-psikhoemociy-niy-stan-ukra/> (дата звернення 19.02.2025)

69. Федотова Т. А. Делінквентність у контексті соціально-трансформаційних процесів у національній економіці: архетипний підхід. *Українське товариство. Архетипи соціальних інститутів*. 2023. №2(85). С. 53-63 URL: <https://doi.org/10.15407/socium2023.02.053> (дата звернення 23.01.2025)